

0-82
091

ӨТЕШ ШАЙЫР

0-82
091

ӨТЕШ ШАЙЫР

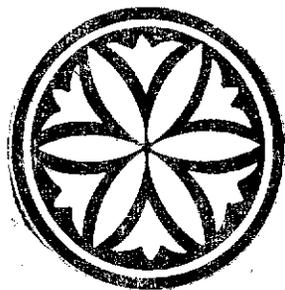
(Таңламалы шығармалары)

Жыйнаған хәм баспаға таярлаған
Артық Каримов

Өткен 1985 г.

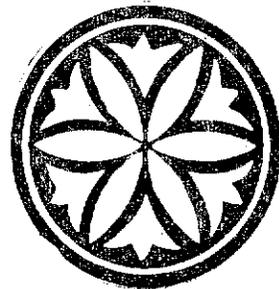
„ҚАРАҚАЛПАҚСТАН“ БАСПАСЫ
НӨКИС—1978

**УТЕШ
ШАИР**

ИЗДАТЕЛЬСТВО „КАРАҚАЛПАҚСТАН“
НУКУС—1978

**ӨТЕШ
ШАЙЫР**

„КАРАҚАЛПАҚСТАН“ БАСПАСЫ
НӨКИС—1978

Китап шайырдың 150 жыллық юбилейине
арналады

Художник К. Нәжимов

344253
157270

ӨТЕШТИҢ ӨМИРИ ҲӘМ ТВОРЧЕСТВОСЫ ҲАҚҚЫНДА МАҒЛЫҰМАТЛАР

Өтеш Алшыпбай улы қарақалпақ классикалық поэзиясының ең ири ўәкиллеринен бири. Ол Жийен жыраўдың шаўлығы, Күнхожа, Әжинияз, әсиресе Бердақ Ғарғабай улы менен заманлас шайыр.

Өтештин шығармалары Октябрь революциясына дейин басылып шықпады. Оның шығармаларын жыйнаў, өмири туўралы мағлыўматлар жазып алыў, қосықларын басып шығарыў жумыслары совет ҳүкметини жылларында, атап айтқанда, 30-жыллардан соң басланды.

Ең дәслеп Өтештин қосықларын ҳәм өмири ҳақындағы мағлыўматларды жазып алыўшылар Шәмшет Хожаниязовлар болды. Олар Қарақалпақстанның Мойнақ, Тахтакөпир районларында жасаўшы ҳәм Өтештин өмиринен, қосықларынан көп гүрринлер билетуғын қатықулақ адамларлардан совет ҳүкметиге орнаған жыллары диний адамлар гәрәпинен көмип ҳәм жасырып тасланған китаблардың арасынан табылған қолжазбалардан Өтештин көп ғана қосықларын жазып алған. Буннан соңғы жыллары шайырдың творчествосын ҳәм өмири ҳақында мағлыўматлар жыйнаў иси бәрҳама даўам етип киятыр.

Өтештин шығармаларынан бир қатары „Нуўратдийин“, „Шерменде“, „Көрдим“, „Гүлзийба“, „Бердақ бақсыға жуўап“ қосықлары) ҳәм өмири жөнинде күтә қысқа мағлыўмат ең биринши рет 1940-жылғы „Қара-

қалпақ халық творчествосы" деген әдебий топламда басып шығарылады. Өтештің айырым қосықтар топ-ламы 1948-және 1962-жылдары басылып шығарылды.

Өтештің өмірбаяны хақында мағлұматтар менен оның творчествосы, жоқарыда ескерткеніміздей, бизге шекем шайырдың өзі жазып қалдырған қолжазба бойынша келип жеткен жоқ. Ондай мағлұматтар әдебий экспедициялар ұақтында халық аузынан жазып алын-ған материалдардан, биреуден биреу көширип алып жүр-ген қол жазбалардан және шайырдың өз шығармаларын-дағы өзі жөнінде айтқан қосық қатарлары менен бирге Өтеш пенен заманлас шайырлардың қосықтарынан мәлим.

Өтеш Алшынбай ұлы 1828-жылы Әмү дәрьяның сол дәуірдеги бир тармағы Көк өзектің Арал теңизге қуятуғын жерінде туылған. Ол заманда бул жерлерде қарақалпақтың тийкарынан: мүйтен, қолдаулы урыұ-лары отырған. Өтеш өзінің жас ұақтынан баслап өмірінің ақырғы жылларына дейін усы жерлердеги „Сайжол“, „Ақ бөгет“, „Көк өзек“, „Айырша“, „Қара бес қум“, „Терис түбек“, „Тоқтас“, „Қара терең“, „Мер-ген ағау“, „Жалайыр“, „Тербенбес“ деген жерлерди жайлаған. Буны шайыр өзінің қосығында да:

„Жерим қарабарак, теніз жағасы,
Отырғаным Көк өзектің саласы,
Хаслым қарақалпақ, мүйтен баласы,
Уллы жыйын, тойда болған емес пе?“

деп жазады.

Өтеш қарақалпақтың бизге белгилі шайыры Жийен жыраудың шаулығы. Бул тууралы шайыр өзінің „... Атым Өтеш, бабам аты Жийенди. Халыққа сөзи үлги болған емес пе?“ деген қосық қатарларында көр-сетеди. Өтештің бул сөзінің бийкарға айтылмағанын экспедиция материаллары да дурыслайды. Информа-торлар Мәмбетназаров Құдайназардың және Мәмбетна-зарова Мийирхайның айтқан сөзлеріне қарағанда

Жийеннің Жамғыршы деген баласынан Айымбай, Ал-шымбай және Құрымбай деген үш бала болып, Алшын-байдан Өтеш туылған. Сонда Өтеш шайыр Жийен жыраудың шаулығы болады. Бул мағлұмат Өтештің бабасы Жийен екенлігін тағы да тастыйықлайды.

Өтештің әкеси Алшынбай жарлы турмыста жа-саған. Оның бир тапқаны бир тапқанына жетпеген. Бул жағдай Өтештің де басында болған. Ол жас ұа қытларынан баслап-ақ дуньяның зәхметін бастан ке-ширген. Шайыр өзінің „Көрдим“ деген қосығында усы қыйыншылықтарды атап көрсетеди.

„Бирден келдим еки жасқа,
Не саудалар түсти басқа,
Қондым гарғадай ағашқа,
Дуньяның мәусімін көрдим...“

Сәккиаден келдим тоқдызға,
Йүрдим йошып келсем жазға,
Мегзедім зия жулдызға,
Дуньяның зәхметін көрдим“.

Шайыр өмірінің ақырына дейін бундай „басына түс-кен не бир саудаларды“, „зия жулдызға мегзеген“ ауыр-манлықтарды басынан сыпырып таслай алмайды.

„Түлки тон кийген тонар ма,
Құдай урған оңар ма,
Күнде бийзар болама,
Өз үйіме қонарға.“

Есиктің алды Қызыл жар,
Кийсем кийимим жеки тар,
Мен сыяқлы атаңыз,
Жарық дуньяға итизар.“

Бул қосықта, бир жағынан, шайырдың үйінде ишин-жеуге және нәрсеси жоқ екенлігін, оғада жар-лылық турмысты бастан кешірип отырғаны көриніу

менен қатар, екінші тәрәптен, шайыр бул турмыстан қутылып, жақты дүньяны әрман еткенлиги айқын көринип тур.

Өтештиң жасаған заманы XIX әсирдиң аўыр жыллары болды. Бул дәўир қарақалпақлардың да арасында класслық теңсизлик, жарлыларды адам есабында санамай, үстем класслардың қутырынып турған ўақыты еди. Байлар, ақсақаллар, молла-ийшанлар, сондай-ақ Хийўа ханының хәмелдарлары тәрәпинен халық хәр тәрәплеме қысқыға ушырап отырды. Байлардың қолында жалланба мийнет етип, бала-шағасын асыраўға умтылған жарлылар өзиниң мийнет хақысын дурыс ала алмай, бул арзын тыңлайтуғын басшы болмай, арсары болатуғын еди. Усындай жалланба мийнет пенен Өтеш те, оның туўысқан иниси де шуғылланды. Бул туўралы шайыр өзиниң „Шерменде“ қосығында айқын көрсетеди.

„Жумсадың мениң инимди,
Қайерден таптың минимди,
Келтирер нәлет жаннимди,
Хайўаннан жаман, шерменде,

Бермесениз ала жип кес,
Хақысы бар жигирма бес,
Мени хәм көрдинбе әбес,
Хақымды бер, шерменде“,

Шайыр билимли адам. Бирақ бизиң қолымызда шайырдың қайерде оқып, қалайынша билимге ийе болғанлығы хаққында мағлыўмат жоқ. „Өтеш саўатлы адам болған“ дегенде, биз шайырдың өз творчествосына ғана сүйенип айтамыз. Мәселен, Өтештиң „Өтти дүньядан“ деген қосығының Бердақтың өлгенине арнап шығарған бәлими былай басланады:

„Шасәнем-Ғәрип ке беринг зейинди,
Ядқа оқып отыр едим үйимде,
Шәршемби күн пийшембиниң түнинде,
Келе қалды жайдақ атлы бир адам“,

Бул куплетте Өтештиң „Ғәрип-Ашық“ дәстанын оқып хәм сол оқыған жерин ядлап алып отырғанының үстине хабар келгени айтылады. Буниң шайырдың саўатлы болғанлығы хәм қыссаханлық пенен де шуғылланғанлығы сезиледи.

Өтеш оқып алатуғын саўатқа ғана емес, ал хат жаза алатуғын дәрежедеги саўатқа да ийе болған. Оның қосықларында қолына қәлем алып, ақ қағазға хат жазғанын көрсететуғын қосық қатары жиий ушырасып отырады.

Өтеш өз заманында жазба хәм аўызша таралған өзбек, түркмен, қазақ халықларының ашықлық дәстанларын көп оқып, оларды көширип хәм ядлап алып жүрген. Бул жағдайды шайырдың „Гүлзийба“, „Өтти дүньядан“, „Болар“ хәм басқа қосықларынан көриўге болады. „Ғәрип-Ашық“, „Ләйли-Мәжнүн“, „Фархад-Шийрин“, „Ашық-Хәмра“, „Қыз-Жибек“ сыяқлы дәстанлардың геройлары Өтештиң шығармаларында жиий-жиий қолланылады. Бул айтылғанлардың хәммеси Өтештиң өз дәўириниң билимли адамы екенлигин көрсетеди.

Өтеш өз заманындағы мийнеткешлер массасы тәрәпинде турып, олардың жырын жырлап, үстем классларға өзиниң өткир сөзи арқалы соққы берерликтей шайыр болып шығыўына ең, биринши, оның өз әтирапындағы болып атырған хәдийселер, шайырдың оған көз қарасы, көп излениўшилиги үлкен себеп болған. Екиншиден, Өтешке бабасы Жийен-жыраў, жерлеси Күнхожа, досты Бердақ Ғарғабай улы оғада күшли тәсир еткен. Олардың шығармалары хәм көз қарасы менен суўғарылған.

Өтеш, әсиресе, Бердақ пенен күшли қатнаста болған. Булардың шығармаларының темасы, идеясы, тили, стили жағынан бир-бирине күтә жақып. Соның менен бирге Өтеш пенен Бердақ дайылы жиийенли де адамлар. Олар бир-бирин жеңиў, хәзиллесиў ретинде айтысқа

да түскен. Сондай-ақ Бердақ пенен Өтештің айтысы Хийуа ханының урууды урууға, халықты халыққа қарсы қойу саясатының тәсірінен де болған жағдай.

Өтеш Алшынбай улының бизге қалдырған әдебий мұраслары айтарлықтай көп емес. Хәзирге дейін жыйналғаны—барлығы болып отызалаған қосығы менен бір поэмасы. Шайырдың творчествосының ишінде „Бердақ бақсыға жууап“, „Өтті дүньядан“, „Көрдим“, „Вес жигит“ сыяқлылары көлеми жағынан поэмаға жақын шығармалар. Өтеш шығармаларының өзі де мазмұны жағынан оғада күшли хәм хәр қыйлы теманы өз ишине қамтыйды.

Өтеш шығармаларының тийкаргы темалары—жәмийеттеги болып атырған социаллық теңсизлік, халық массасының басындағы аұырманлық, үстем класс ұақиллерин әшкаралау, хаял-қызлар теңлигин сөз етиу, халықты мәртликке шақыруу хәм т. б.

Өтештің қосықларында революцияға дейинги жарлы қарақалпақ мийнеткеш ериниң турмысы, аұыр азаплары сөз етиледі. Өтештің жәмийетлик турмысқа, социаллық жақтан теңсизликке көз қарасын ашыуда оның „Көрдим“, „Дәркар“, „Яңлыды“, „Нуу-ратдин“, „Шерменде“, „Болар“, „Әрман менен“, „Жетермен“ сыяқлы қосықлары оғада характерли. Бул қосықларда шайыр өзи жасап турған заманның әдилсиз екенин, биреудиң тоқ, еккинши биреудиң бай, бай адамлардың жарлылар үстинен жүргизип отырған зулымлық хәрекетлерин әшкара етеди. Мәселен, шайырдың „Көрдим“ қосығында шайыр қарақалпақ халқының хеш бир теңлик ала алмай, езилип киятырған тарийхын, халықтың басына түскен хәр қыйлы аұырманлықларды жырлайды.

Ал „Яңлыды“ деген қосығында үстем класслардың үәкили Ермекбай деген байды мысалға алады да, сол арқалы улыуа байларға тән жарамсыз қәсийет-

лерди ашып береді. Шайыр Ермекбай менен оның есигинде жүрген шопанлардың аұхалын салыстырады. Шопанлардың турмысын:

„Үйиндеги еки шопан,
Жатақ жери гүди тоған,
Өмиринше киймеди шапан,
Солар ярғанат яңлыды.

Үстинде жақсы кийим жоқ,
Оз бийшарада буйым жоқ,
Мен сорлыны күтер үйим жоқ,
Мысал ярғанат яңлыды“—деп

аш халықты қызыл шақа жарғанатқа теңейди. Ал бұған қарама-қарсы Ермекбайдың жаман қәсийетлерин шайыр былайынша баянлайды:

„Еки жетимди йылатқан,
Қара бағрыны дағлатқан,
Текте инсан қып яратқан,
Ермекбай доңыз яңлыды.

Өтештің бул қосығында сиясий, класслық мәни конкрет көрсетилип, Ермекбай сыяқлы байлардың бұзық қылуалары жеркенишли түрде сөз етиледі. Үстем класслардың ашкөзлиги дүньяға тоймайтуғынлығы, үйинде жүрген дийханларға, шопанларға жұмыс ислетип, ақырында олардың хақысын бермеудин хийлелерин ислейтуғынлығы шайырдың „Шерменде“ қосығында күтә ашық сүүретленеди. Бул қосықта үстем класслардың үәкили етип Изимбет бай көрсетиледи. Изимбет бай Манаубай, Оразбай деген дийханларды жұмсап, ақырында олардың хақысын бериуден бас тартады. Өзи бай болса да ишетуғыны быламық, жататуғыны сабан қора, мал десе үйиндеги қатын, бала-шағасынан да безиуге таяр бай шайырдың өткир күлкиси астына алынады. Шайыр Изимбет бай тууралы қосықтың кейинде мынадай жууамаққа келеди.

„Қыйсық болмасын қыялың,
Ядында болсын сояғың,
Егер ул туўса ҳаялың,
Жигитлер, „Изимбет қоймаң“—дейди.

Өтеш байлардың зулым, ашкөз екенін, ал жарлылардың турмысының адам шыдамаслық дәрежеде екенін ашық көрсетіуі менен, ол бәрқа мийнеткеш халықтың тәрәпинде болады. Өз халықының бастан кешіриуі атырған турмысына жаны ашыйды.

Өтештиң көп ғана қосықлары нәсиятлық характерге ийе. Бундай қосықларында халық ишиндеги унамлы, унамсыз, ойлы, ойсыз, батыр, қорқақ, ақыллы, ақылсыз адамлар арасындағы парқ ашылады. Бул топарға шайырдың „Болар“, „Ур“, „Қарыз алма“, „Сәўмеймен“ сыяқлы қосықларын жатқарыуға болады. Бундай қосықларында шайыр жаман адамлардан ақыл алмау, ондай адамлардың халық ғамын ойламайтуғынын, олардың ойлайтуғыны халыққа қыянет етиуі екенлигин, сонлықтан халықты мәрт, ақыллы, ойлы адамлардың кейнине ериуді, олардан ақыл алыуды, себеби олар бәрқа халық ғамын ойлайтуғын адамлар екенлигин нәсиятлайды.

Өтеш творчествосында шайырдың динге болған көз қарасын да байқау қыйын емес. Ол өзнен бұрынғы өткен қарақалпақ классиклерине қарағанда дин ийелерин әшқаралау, оларды өткир сагира астына алыу жағынан бир қанша алда турады. Шайыр дин ийелери болған молла, қазы-ийшан, суўлы хәм ақунлардың өтирик қуран оқып халықты алдайтуғынын, қара қум сыяқлы ийшанлар халық ғамын ойлаған Ерназар батырдың басына жеткенлигин, олардың қыялының бәрқама бузық, урлық етиуден де қайтнайтуғын ҳәрекетин, басқаларға диннің жолынан жүр деп ақыл берип, өзлери бул жолды бұрып салатуғынын әшқаралайды. Бул айтылғанға шайырдың „Болар“ деген қосығынан бир еки мысал келтирейик:

„Муртын таўлап қырландырып шыйырып,
Анаў-мынаў келсе мурнын жыйырып,
Билсе де, билмесе де ийман үйирип,
Аўыр салтанатлар қазыда болар,

Ийеклерин сүзип көпке жақынлап,
Аса кеткен болса елге жақынлап,
Қазының сөзлерин бәрқа мақуллап,
Не бир жолдан шыққан имамда болар.

Ол да қазы-ийшанға жиберип нәзер,
Қолларын ҳауаға өлгенше созар,
Әлеуметлер дүмше молла ел бузар,
Дүньяның сумлығы буларда болар“.

Бул үзиндиден дин ийелериниң бәрқа үстем класслардың тәрәпдары екенлиги хәм олардың бузықлықлары айқын көринип тур.

Өтеш творчествосында ҳаял-қызлар темасы да айрықша орынды ийелейди. Шайыр ҳаял-қызлар теңлиги жөнинде прогрессивлик көз қараста болды. Өтеш заманында қарақалпақ ҳаял-қызларының басында еркинлик болмады. Кимнің малы, дүньясы көп болса, ҳаял-қызлар соники болатуғын еди. Сондай-ақ ислам дининиң шәрияты бойынша ҳаял-қызлар еркин жайнап жаснап жүре алмайтуғын жастап атастырып қойған адамнан басқаға турмысқа шығыуға ҳуқуқсыз еди. Мине усындай теңсизликке Өтеш айрықша кеўил бөлди. Шайыр өзиниң „Гүлзийба“, „Қызлар“, „Хайран етти“ шығармаларын ҳаял-қызлар теңлигине арнады. Ол өзиниң „Қызлар“ деген қосығында қызлардың басында ерк жоқ екенін, мал берген биреуіге сатылып кете беретуғынын сүўретлейди хәм олардың бул турмыстан қутылыуын:

„Дәўлет келсе шалқыр еди сонындай,
Мен тилегим—бахты келгей қызлардың“

деп олардың бахытлы болыуын тилейди.

Улыўма алғанда, Өтеш қарақалпақ халқының XIX әсирдеги жәмийетлик турмысының ашық картинасын көркемлик пенен көрсете алған шайыр болды. Ол өмириниң ақырына дейин мийнеткеш халықтың жырын жырлады, үстем классларды аяўсыз әшқара етти. Халықтың жақсы турмысқа биригүүге, түреске, халық исп ушын мәрт, ақыллы, ойлы болыўға шақырды, ҳаял-қызлар теңлигин әрман етти.

А. Кәримов.

Филология илимлериниң
кандидаты.

ДӘРКАР

Бул дүньяға шығып сапа сүрмесен,
Ата-ана дийдарыны көрмесен,
Шад болып хәм жайнап-жаснап жүрмесен,
Қара жер астына түспегин дәркар.

Гүресип, беллесип душпан жықпасаң,
Қара жерге қазық қылып қақпасаң,
Еркин жайнап азатлыққа шықпасаң,
Қара жер астына түспегин дәркар.

Аўлатдин, Нуўратдийин, сизлер хәм бизлер,
Көрди шексиз алаMATты бул көзлер,
Көп узамас, қыс кетер хәм яз келер,
Тезлемесе теңден жүрмегин дәркар.

Бизден бурын нешше адам өткенди,
Жылай-жылай әрман билен кеткенди,
Бир нешшениң пайманасы жеткенди,
Жетпесе, дүньяда өлиўиң дәркар.

Адамның қудайым ашпаса бақтың,
Заманның қыслети хош қылмас ўақтың.
Халы қыйын болып бийшара халықтың,
Қақпаса қанатты силкиниў дәркар.

Ер жигитке намыс керек, ар керек,
Денесине қуўат, сәўер яр керек,
Солардың бәрине рәхбәр керек,
Оның парқын билеп умтылыў дәркар.

Адам-адам болып көркеймегине,
Күш-қууатын жыйнап беркімегине,
Рәже берсин, абырой берсин исине,
Болмаса бул ғаллар кыйынлық, дәркар,

Шайыр Өтеш айтты хақтың сөзини,
Пәске тугып тәрийп етер өзини,
Халқы ушын тамам сөздин изини,
Бәрқулла айтыўға шайырға дәркар.

ЯҢЛЫДЫ

Бул заманда адамлардың
Биразы адам яңлыды,
Бул заманда адамлардың
Биразы доңыз яңлыды.

Биразлары тынлар сөзди,
Биразлары қызартар жүзди,
Адамзатқа салып тезди,
Яқшылар атақ яңлыды.

Биразлар қәдириңди билмес,
Ұәдесине тайын келмес,
Яқшы менен бас қосып жүрмес,
Тымсал, тәкәббир яңлыды.

Тәкәббирликти көп тугып,
Өтирик айтып, уў жугып,
Қудайыны умытып,
Бираз адам мал яңлыды.

Бәлки алсақ Ермекбайды,
Нәзери күн менен айды,
Ойламас алай-булайды,
Еткен иси ийт яңлыды.

Үйинде сонша малы көп,
Қағардан асқан қалы көп,
Жеўге соншелли наны көп,
Сонда-дағы жоқ яңлыды.

Үйиндеги еки шопан,
Жатақ жери гүди - топан,
Өмиринше киймеди шапан,
Солар ярғанат яңлыды.

Үстінде жақсы кийим жоқ,
Ол бийшарада буйым жоқ,
Мен сорлығы күтер үйім жоқ.
Мысал, ярганат яңлыды.

Ермекбайдың үйінде,
Үй иши өз күйінде,
Аты қарақалпақ бийінде,
Ермекбай ермек яңлыды.

Еки жетимди йығлатқан,
Қара бағрыны дағлатқан,
Текте инсан қып яратқан,
Ермекбай доңыз яңлыды.

Асығып айтып сөзини,
Көргенсиз деп сөкпе бизди,
Бес алты күн көрсең дүзди,
Ермекбайың жин яңлыды.

КӨРДИМ

Атаның сұлбийден¹ болып,
Ахуста² дүньяға келдим,
Таза шәмен гүлдей болып,
Ахуста дүньяны көрдим.

Бирден келдим еки яшқа,
Не саўдалар түсти басқа,
Қонып ғарғадай ағашқа,
Дүньяның мәўсимин көрдим.

Сәккизден келдим тоққызға,
Йүрдим йошып келсем жазға,
Мегзедим зая жулдызға,
Дүньяның зәхметин көрдим.

Адамийзат емес бирдей,
Базы биреўлер таза гүлдей,
Биразлар бай, бираз гедей,
Дүньяда бәршесин көрдим.

Заманымда кимлер өлди,
Дүньяға қандайлар келди,
Жұрт сораған кимлер еди,
Олардың хәммесин көрдим.

Айтыў хәммеге мийрас,
Тарийх өтер буннан бираз,
Нияздың уғлыдур Ораз,
Аталық дәуирди көрдим...

¹. Белинен деген мәниде.

². Ахуста—хәўес мәнисинде.

Адам кескини келмесе,
Гәлтин парқыны билмесе,
Сөгиске ары келмесе,
Бәт әдет исти сонда көрдим.

Хийұа хан көтерілис тапты,
Барып қазақты шапты,
Ол ұақ Айдосғын ұақты,
Оны хәм көргенлерди көрдим.

Бурында Ильяс өтти,
Кимлер жылап, кимлер кетти,
„Қудайы берген нәубетти“,
Кәмбили Хийұада көрдим.

Хан қасынан алған орын,
Атасының тутып жолын,
Сары сақаллы молла Нурым,
Төрт молланы көрди көзим.

Атын қулпыға жаздырған,
Қаст еткенлерин аздырған,
Көк өзекти тыңнан қаздырған,
Пирманбай саұлатын көрдим.

Ғаұазасы болған жақсы,
Өрбетте болды гөр бақсы,
Аты Қәдирибет бақсы,
Шәкирти Қурбанды көрдим.

Нешше жыллар буннан бурын,
Ашлар ала алмай орын,
Көрип душпаннын дүбирин,
Ғақ дийип йүрганин көрдим.

Хийұа хан көп қысым етти,
Қазақ халқын ұайран етти,
Алашлар орысқа кетти,
Әлапат—бәлапатны көрдим.

Хийұалы елине қайтып,
Дүньяны келди молайтып,
Жағдайын орысқа айтып,
Қазақтың жүргенин көрдим.

Орыс айтты: „Ели қандай?“
Қазақ айтты: Әни—мундай,
Суұға батқан усақ нандай,
Дегенди көргенди көрдим.

Қазақ айтты: „Адамы ири,
Ладан халық аңқаұ бәри,
Сонда да сөзлери тири“,
Дегенди сезгенди көрдим.

Биреу дана, биреу сыншы,
Биреу торшы, биреу қусшы,
Орыс бул халыққа сыншы,—
Жиберди, Хийұада көрдим.

Ал, сыншылар халықты көрди,
Анық ладанын билди,
Бул халық барып бизге күлди,
Ха-ха-хасын журтта көрдим..

Тиллери бар лалаұласқан,
Сонда киси парқын шешкен,
Урыс десе жаннан кешкен,
Бағадыр палуанын көрдим.

Буның бәрин көзим көрген,
Хәдийселер бул не деген,
Ескек—таяусыз өзи жүрген,
Көлде хәдийсе қайық көрдим.

Асқан билим өнери көп,
Өзиники өзине жөп,
Бул не деген хәдийсе деп,—
Аларның хәдийсесин көрдим.

Моллалардан хат қалар,
Зергерлерден тат қалар.
Жақсылардан ат қалар,
Деген ырас нақыл көрдим.

Бир жайлауым Узын қайыр,
Тыңлаңлар парқын айыр,
Ғаслым мүйтен—Өтеш шайыр,
Солардың бәрини көрдим.

ӘРМАН МЕНЕН

Терис қарап алла-талам,
Өлди мениң еки балам,
Бузылды усләйтип қанам,
Ялғаншыда әрман менен.

Кейнимде қалмады туяқ,
Маған болды бул зиятырақ,
Бизден жақсы қарабарақ.
Жүрмен мине әрман менен

Көлдеги хәм үйрек-ғаздан,
Ялғаншылағы мураздан,
Айрылдым ул менен қыздан,
Ялғаншыда әрман менен.

Адамның гүли не болар,
Ойласаялар, перзент болар,
Сонда қууаныш мол болар,
Болмаса өттің әрман менен.

* *
*

Журттан жаман аш болсаң да,
Көшкенде көштен қалсаң да,
Қыппа жалаңаш болсаң да,
Билдирмейтуғын перзент болар,

Сыртында малдын аласы,
Адамның иште аласы,
Жарлының жақсы баласы,
Байдың перзенти мал болар.

Баласы өлсе қайғыланбас,
Жала жабыу, антқа инанбас,

Баласы өлсе қыйланбас,
Байдың кеули малда болар.

Құртлаған көптен қулағы,
Буннан зыят болар тағы,
Өлсе қотыр жаман ылағы,
Үйиниң ишин қырып болар.

Алғанының боқлап атасын,
Табалмаса да қатасын,
Ғариптиң алмас пәтасын,
Қайыр-сақауатсыз болар.

Жарлыға перзент керекти,
Байларға дүнья керекти,
Қудайым бергей тилекти,
Хәр кимниң кеули басқа болар.

Бундай ислер болды баста,
Төкилмес ишимде қесте,
Балам әлди алпыс жаста,
Мениң кеулим ұйран болар,

Өзимди мениң жас басты,
Сүймеген мен алла қасты?
Ялғаншыда көзи жаслы,
Өтештей биреу болар ма?

Перзенттиң дағы зияда,
Әрманда қалдым қыяда,
Бул ялғаншы дүньяда,
Әрманлы бири мен болдым.

Рәхмет айтар парқын билген,
Сондай болар мен-мен деген,
Бауры пүтин бизге күлген,
Кейни қыйын ұйран болар.

КӨК ӨЗЕК

Ақ қағазға сөз маржанын жазайын,
Жермен залымларды хатқа салайын,
Көк өзекти тәрип етип жырлайын,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек.

Залымлар жүрипти ашларды аўлап,
Ийшан, молла, бий-аталық масайрап,
Аш халық жүр нан табалмай жайрап,
Ата мекан зиндан болды Көк өзек.

Көк өзек жерлери өним бергендей,
Бәхәр болса дөнер моншақ дизгендей,
Жерлери аңқыған хош ийис гүлдей,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек.

Көк өзек бойлары—шаруа жайлары,
Қоныс басты ата-баба зүрияды,
Онда узақ еркин жасап турмады,
Ата-баба қоныс басқан Көк өзек.

Көк өзек бойлары питкен қамысты,
Көк өзектен суу кеткени намысты,
Ултанында ат шабысып қағысты,
Басыңнан дәураның тайды Көк өзек.

Көк өзек бойында рәхәт құрдым,
Еки жыл бармасам өпкелер журтым,
Елатым мүйтенди, Өтеш дур атым,
Арзыу-арман менен қалдың Көк өзек.

Көк өзектиң ултанларын жайлаған,
Тилге келсе, адамзатты тайлаған,
Халықты бұлдирип қолын байлаған,
Молла Изимбетлер бизде, Көк өзек.

Көк өзектин еки бойы қайырды,
Залым бийлер Көк өзектен айырды,
Аш халықты қыйнау менен майырды,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек

Көк өзек дегенде етим шым етти,
Көзимни жаслары иркілмей кетти,
Залым аталықлар ұайранлар етти,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек.

Бизлерди залымлар зар-гирияң етти,
Жетим-жесир жылау менен ол кетти,
Нешшени хәр елге тең-теңе етти,
Арзыұ-әрман менен қалдың Көк өзек.

Жайлауым Көк өзек қыялай көштим,
Қолымда орағым көлдерге түстим,
Көк өзектен барып суу алып иштим,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек...

Жазлауым Жана суу, қыслауым Самай,
Үстиннен ел кәшти бир адам қалмай,
Сууын ашып, сениң дақылың болмай,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек.

Жаңа суу түбине таяу бойламас,
Истин соғын, келешегін ойламас,
Сууын ашың, шаруа сени жайламас,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек,

Тақыр көлдің ултанларын суу алды,
Ғауқылдасқан өрдек пенен ғаз қалды,
Егін егип, дийханшылық көп алды,
Басыннан дәураның тайды Көк өзек.

НУҰРАТДИЙИН

Ауылымызда молла,
Айтағуғыны бәрха олла,
Жалған айтып нешше жола,
Дамолламыз Нуұратдийин,

Өтирик ғана оқып қуран,
Хәр кимге айттырып ийман,
Үйине алмайды мийман,
Дамолламыз Нуұратдийин.

Былжыратады сөзлерин,
Алартып еки көзлерин,
Беглердей көріп өзлерин,
Мурт таулайды Нуұратдийин,

Адамға жараспас ойы,
Томардай гүжирейген мойны,
Күн ара алар бир қойды,
Дамолламыз Нуұратдийин.

Нуұратдийиннің сөзи көп,
Көрерге еки көзи көп,
Дүньяда көрсен өзи көп,
Сондай бәле Нуұратдийин.

Жумалық наның жоқ болса,
Кешигип исинен қалса,
Берер нәрсен болмаса,
Оқытпайды Нуұратдийин.

Үстинде бар елтир тоны,
Айта берсем көпдур мини,
Қурбанлықтың барлық көнин,
Жыйнап алды Нуұратдийин.

Собырайған сопақ бойы бар,
Ойлаған бузық ойы бар,
Үш жүз отыз бес қойы бар,
Сонда да аш Нуўратдийин.

Хәр бир үйге тилсим кести,
Хәр биреуге етип бәсти,
Бәрқулла етти әбести,
„Мақсым аға“ Нуўратдийин.

Айтса гәпти тыңламайды,
Бираз адам аңламайды,
Үйине адам жоламайды,
Пығлы қашқан Нуўратдийин.

Жас қызларға қолын салып,
Сұлыу оның есин алып,
Ұалын билмей ынтығып барып,
Зордан шыққан Нуўратдийин.

Сөйлесе арқасы қозған,
Жүйрик болып кимнен озған,
Кемалдың хаялын бузған,
„Мақсым аға“ Нуўратдийин.

Нуўратдийин бәле киси,
Адам менен жоқдур иси,
Қасқыр киси азыу тиси,
Азыулыдай Нуўратдийин.

Нуўратдийиннин нуры жоқ,
Оннан басқа уры жоқ,
Аймерекеден басқа мини жоқ,
Қыйсық қыял Нуўратдийин.

Нуўратдийин кәбаға кетти,
Баратырып урлық етти,
Бара-бара үдегги,
Жолдан шығып Нуўратдийин.

Нурекең халыққа жақпайды,
Қудайдан өзи қорықпайды,
Харамнын малы жуқпайды—
Бийшараға Нуўратдийин.

Ойламастан өлиминди,
Жойыу үшін билиминди,
Анау күни келининди,
Әўереледин, Нуўратдийин.

Айтқаннан соң бары-жоқты,
Халық қысты, сендей соқты,
Үстиннен Кемал да шықты,
„Мақсым аға“ Нуўратдийин.

Нардек болып сөз билдиниз,
Қызыл көрип бузылдыңыз,
Үйияде бар бир қызыңыз,
Ғарлық қылды Нуўратдийин.

Өзинди өзиң еттин күлки,
Хәммелерге бердин белги.
Бул исин аўылға үлги,
„Мақсым аға“ Нуўратдийин.

Көк ешегинди жетелеп,
Бейиштиң жолын төтелеп,
Келинице өкпелеп,
Не бәле болды, Нуўратдийин.

Нуўратдийин жүдә шатақ,
Усындайdan алды атақ,
Сонда да жүдә мақтаншақ,
Қудай урған Нуўратдийин.

Нуўратдийинниң өзине,
Ақырет түссин көзине,
Пасық шуғылдың сөзине—
Дәраматдур Нуўратдийин.

Бузықтың, халық, жүзин көрме,
Усындайға семсер серме,
Баяғыдай сәлем берме,
Бузылышты Нуўратдийин.

Шайыр сөзинен таяма,
Бузық өлгенше қояма,
Қолыннан келсе аяма,
„Мақсым аға“ Нуўратдийин.

ШЕРМЕНДЕ

Ҳақысын бермей Оразбайдың,
Молла Изимбет шерменде,
Бил мәнисин келер жайдың,
Ҳақысын бермей шерменде.

Өлейин деген күниң жоқ,
Байлықтан Ҳасла минниң жоқ,
Ҳақы бермеуден басқа жинниң жоқ.
Изимбет, болдын шерменде.

Дийханның Ҳақын бермесен,
Адам шелли сен көрмесен,
РаҲмет, Һызметкер, демесен,
Адам жүрерме, шерменде.

Шерменделик күтә уят,
Бир исницен бир исниң зыят,
Бәрқулла айтып өзин ғыйбат.
Билдирдиң өзин шерменде.

Жигит болсаң бир ынғай жүр,
Ойлаған сөздиң парқын бил,
Зар-гирян болып Манаўбай жүр,
Ҳақысын бермей шерменде.

Ҳаз болса жедин қарамық.
Уят емеспе сорамақ?
Ишкениң басалай быламық,
Бул исни қалай шерменде?

Молла болсаң да мәзһапсиз,
Адам екенсең әдепсиз,
Балаларың өсти тәртипсиз,
Берин Ҳақысын, шерменде.

Бул сөзиме бериң тауап,
Тауап бермесен айт жууап,
Ҳақы жеген болама сауап?
Бергил ҳақысын, шерменде.

Ол шегип жүр ууайымды,
Бес жыл орды буудайынды,
Ойла ақмақ қудайынды,
Нағып жүрсен шерменде?

Өзиң болсаң талып илим,¹
Усы бүгін сөйле тилим,
Қайтарып көр мениң әрим,
Неге бермейсән, шерменде?

Шерменделик миясар ма?
Азап бермек саған кәр ме?
Еки мезгил бердиң жарма,
Ҳақысын бермей, шерменде.

Бәршасы еки аббазы,²
Қайғы болмас көби-азы,
Болсын бийшара разы,
Ҳақысын бергил, шерменде.

Аларады еки көзиң,
Былжырайды айтқан сөзин,
Қалай-қалай бул минезиң?
Ҳақысын бергил, шерменде.

Сендей боп Қарунбай өтти,
Ҳайран болып жылап кетти,
Малы-мүлкин уайран етти,
Сондай боларсан, шерменде,

¹ Талып-илим - билимлі деген мәниде.

² Аббазы — ақшаның аты.

Уят емес бул қылғаның,
Алдап жумсап, күш алғаның,
Сүйип дүньяның жалғаның,
Әўере болдың, шерменде.

Сениң сөзиң бәри айып,
Тәрийпинди айтайын жайып,
Адамды алдап қыйсайып,
Жүрсен нағып, сен шерменде?

Ядымнан кетпес ислериң,
Сындырайын ба тислериң,
Басым болған сон күшлериң,
Болдың ба ҳайуан, шерменде?

Сен залымды ким сақлады,
Қара бағрымды дағлады,
Көтерген анамды боқлады,
Күнлик ҳақын бер, шерменде.

Қарайсаң маған бултыйып,
Жаман қатындай тылтыйып,
Еркек кисидей жыртыйып,
Бер ҳақысын, сен шерменде,

„Жаз бермен, гүз бермен,
Яки ойланып көремен,
Еле бес жыл жүрдиремен“, —
Дедин Кемалға, шерменде,

Бермесеңиз ала жип кес,
Ҳақысы бар жигирма бес,
Мени ҳәм көрдиң бе әбес?
Ҳақымды бер, шерменде.

Жумсадың мениң инимди,
Қәйерден таптың минимди?
Келтирер нәлет жинимди,
Хайўаннан жаман шерменде,

Қолыма алайын қобыз,
Қойшы болсам тартып сыбыз¹,
Сеннен жақсы шошқа-доңыз,
Ғақысын бермей, шерменде.

Сениң сөзиң екен пасық,
Сүйегі жаман, өзи жасық,
Қарызға қарызын уласып,
Отырсаң ба, сен шерменде.

Берман қара, арман қара,
Иним, гәптің парқын сора,
Кимлер екен гүнакара?
Болдың ғой хәзир шерменде.

Мешкей деген жақсы ат емес,
Донғал деген жақсы ат емес,
Доңыз деген жақсы ат емес,
Билмедің, болдың шерменде.

Қатардан жақсы қалың бар,
Төрт түлік мүлік-малың бар,
Қолла, шүкир, қамалың бар,
Не себеп болдың шерменде?

Әкеңіз еді сөк санар,
Атаң Алламурад панар²,
Айтқан гәптен бәрқа танар,
Кәсибин бе еді, шерменде?

Шерменделик жүдә жаман,
Бул атақтан жүргил аман,
Унтар едим келсе заман,
Бул не қылғаның, шерменде?

Айтқан гәпке кәриң келмес,
Адамсаң ба парқын билмес,
Биреу өлер, биреу өлмес,
Дүньяда болдың шерменде.

Молла Изимбет, айтар сөзим,
Бул пығлынды көрди көзим,
Баян еткен мениң өзим,
Не қыласаң шерменде?

Бул атың жүдә жаманды,
Басыңа құрдың заманды,
Неге етесең әрманды,
Сөксанар нәлет шерменде?

Айтқан сөзиң сүйекке өтті,
Пуқараға жәбир етті,
Кем-кем пығлын қашып кетті,
Жөниңе жүргил, шерменде.

Дүньяда не қылдың өзиң?
Суп-сур болып сениң жүзиң,
Адамға жақпайды сөзиң,
Дүньяға болдың шерменде.

Бийшара Кемал не қылсын,
Бермедің оның ғақысын,
Сениң-ақ мақсетің болсын,
Дүньяда болдың, шерменде.

¹. Сыбыз—сыбызғы мәнісінде.

². Панар—лақабы.

Бул дүнья хәм өтер, кетер,
Сорлыға да нәўбет жетер,
Айтып кетсек сизге нетер,
Изимбет атлы шерменде?

Қыйсық болмасын қыялың,
Ядында болсын сояғың,
Егер ул туўса ҳаялың,
Жигитлер, Изимбет қоймаң.

Көзиниң жасын тыя алмай,
Нәпсинди сонша қыя алмай,
Ҳақысын бермей уялмай,
Жолға шықтың ба шерменде?

Еткен исиң халыққа жақпас,
Ҳақы бериўге хош жақпас,
Әкең еди Қосым қақбас,
Қудайға болған шерменде.

Сенде бир тәкәббир болдың,
Әкенниң ҳақ жолын қуўдың,
Ҳарамылыққа белиң буўдың,
Изимбет атлы шерменде.

Сенде бир қалған жамансаң,
Бирақ дәўлетли байсаң,
Ашлардан жаман қусайсаң,
Пығлың қашқан сен шерменде.

Ҳарамылыққа исиң толсын,
Бара-бара гүлиң солсын,
Шерменде атың қутлы болсын,
Қуда урған сен шерменде.

Қайтпайман айтқанымнан ҳеш,
Көшер болсаң кешийден кеш.
Ҳақы сорап сорлы Өтеш,
Алдында отыр, шерменде.

НЕ ҚЫЛДЫН?

Ғашыр минип, қарап жүрмей жайыңа,
Ешмурат, жай жағыннан не қылдың?
Барып едің алыстағы дайына,
Қыдырып, Ешмурат иним, не қылдың?

Азғана емес кеуілиңе мол салып,
Қағар менен азғантайлап жол салып,
Жийенлик етипсең барып қол салып,
Урлап қашайын деп сонда ой қылдың?

Барма, иним, ядындағы кешегің?
Дайыңның урладың жалғыз ешегің,
Жолда саларман деп алып пәшегің,
Уйқың он төрт бөліп сапарлар қылдың.

Азанда дайыларын орнынан турса,
Ешек қорасына мойынын бурса,
Харамы жоқ нәзерленип қараса,
Дайыңды бек билип қуўмастай билдің.

Ешек жоғалды деп сүренлер салды,
—Аға беглер бұл ешекті ким алды?
Жыйған малым енді мениң тул қалды,—
Деген ұақта хабарсызлық сен қалдың.

Бұл дағаза кетті жұртқа жайылып,
Уры ешек алған сыйдан сайылып,
Сен де жолдан шықпадың хеш қаймығып,
Жолда биреу танығанда не қылдың?

Услады ол қарақшы деп өзінди,
Қайта бастырыуға келген изінди,
Тыңламады дайым деген сөзінди,
Басын бир бәлеге қалды, не қылдың?

Айтқаныңды қылмай умтылып саған,
Төбелес қылғанда не қылдың оған?
Шыдамай ақ бөзден бухары жаған,
Жулынғанда дайыларыңа не қылдың?

Көңилиңде зәрре әрман қалмады.
Ой-мақсети ешейінде болмады,
Еки-үшеулеп жолда сени сабады,
Аңа, ашыуланған менен не қылдың.

Сен ойланып тағы қашарман болдың,
Ақлыңды себепсиз шашарман болдың,
Тентиреклеп телбезердей жығылдың,
Жер қушақлап қалғаныңда не қылдың?

Билмейди деп жүрген шығарсаң мени,
Дайыңның үйіне айдады сени,
Аяғыңа шөгир кирип сол түни,
Ешмурат, шаршағанда не қылдың?

Урлығың жақпады сениң өзине,
Қанлар толды сениң еки көзіңе,
Сарғыш енді таяғынан жүзіңе,
Харып шаршап қалың билмей не қылдың?

Душман дузағына болдың гириптар,
Бийжағдай әуелден етипсең сапар,
Жақсы адам хәр бир жерден жай табар,
Бастан өткен күнлеринди не қылдың?...

...Аты қарақалпаққа болып жүзи қара,
Жүзиңе берипсең айыпкер ара.
Байы урған қатындай ауызың жара,
Қалың билмей бұл арада не қылдың?

Дайың жаман екен пығлы қашқандай,
Жийенинің абырайын ашқандай,
Басыңызға неше адам шашқандай,
Бир ешеклик тайақ жедиң не қылдың?

Дайың сениң адам емес ойланың,
Қатты сондай ислер болды не қылдың?
Енди таза дайы тutyп жайланың,
Бундай ақыретлерге иним не қылдың?

Сөз айтыўға болды мениң ўақтым кеш,
Мына сөзди залым көрсе етер еш,
Деп жазған ағаныз қоныратлы Өтеш,
Аның айтқан сөзлерине не қылдың?

ИЗИМБЕТ

Балықтан басқа көрмеген,
Басқаны тамақ демеген,
Палаўды үркип жемеген,
Мурдар нәлет бәле екенсен.

Үлкен мүлкін жекең табақ,
Қабақ салған сырлы табақ,
Салып жегениң торта шабақ,
Жарымаған неме екенсең.

Ашыўыма тийдин мениң.
Көз көргениң балық сениң,
Суўда өлип қалса көним,
Хәз етегуғын бәле екенсең.

Молла оқыр китап-қуран,
Кеўли хәсте болып сәйран,
Услағанда қара тыран,
Жан жолатпас неме екенсен.

Бир де дуўа дарымаған,
Налыс етпес сонда да оған,
Өмиринше жарымаған,
Нақ жетимек бәле екенсен.

Өзиңнің атың Изимбет,
Әкеңнің аты Пиримбет,
Кисиге еткизген хызмет,
Сен де сондай неме екенсең.

Ашлық тегис барлық елде,
Қайта балық бар бул жерде,
Хәммемиз хәм жүрдик көлде,
Парқын билмес неме екенсең.

Әкеңнің жолдасы Жүсіп,
Бес балыққа кеулі өсіп,
Өлди аў салып, суўға түсіп,
Сенде сондай неме екенсен.

Адырайып еки көзиң,
Ерсили-қарсылы айтқан сөзиң,
Себеп пенен бүгин бизиң,
Сөз қылатуғын неме екенсен,

Азан менен минсен салға,
Бақан, таяў алып қолға,
Тууесилмес узақ жолға,
Сапар етер неме екенсен.

Себеп болып барсаң қырға,
Мингизеди жайдақ жорға,
Ел қызығып салмас қойға,
Жабайыдай бәле екенсен.

Адам еди құдай қаққан,
Үй иши бирдейин баққан,
Ауызынан суўы аққан,
Өтеуілдей неме екенсен.

Қостамғалы Хуў дегендей,
Бес мөнке басын жегендей,
Ойбай қатын, суў дегендей,
Әўере болған неме екенсен.

Қара пулың кисеңде жоқ,
Көзиң көрип билсен де жоқ,
Айтқан нәрсе есиңде жоқ,
Құдай атқан неме екенсен.

Бир тенгеге берип жанын,
Күнликшиниң сорып қанын,
Жалмауыздай бурап санын,
Пығылын қашқан неме екенсен.

Қараңғы түн болды ма кеш,
Ақыл болсаң сөзимди шеш,
Қаслым абыз—атым Өтеш,
Дуўшар болған неме екенсен.

ҚЫЗЛАР

Қыз кемалға келип дәуранлар сүрсе,
Дүньяның шад болып рәхәтин көрсе.
Кеуілини қосқанға саўдасын берсе,
Әрманы жоқ бул дүньяда қызлардың.

Қыз деген қызыл гүл қумары кетпес,
Дәуран берсе еди басыңнан өтпес,
Кеуілини қоспаса дүнья мал жетпес.
Ықтыяр өзінде болса қызлардың.

Қызлардың ишинде ғұмшалы гүлдей,
Ашығым айдынлы қосылған хұрдей,
Қызлар айырмайман хәммеңиз бирдей,
Бақты ашылғай, тилегим сол қызлардың.

Мал орнына кетер, мал берсе биреу,
Қызларда болмады хешқашан тиреу,
Алмасты жонарға болмаса егеу,
Бақты ашылғай илаҳида қызлардың.

Қызлардың қыялы мәлимдур ойла,
Бир алла деп ғәрип кеулим бел байла,
Он бес-он алты жыл,он еки айда,
Толысар, ұақыты болар қызлардың.

Қыз деген қызыл гүл алма әнардай,
Көрсен бойы зәрли жақсы шынардай,
Дәулет келсе шалқыр едің соныңдай,
Мен тилегим—бақты келгей қызлардың.

Қызларға қарасам сүзилер көзим,
Жолында пәрүана болайын өзим,
Аралап нешше күн қызлардың юзин.
Көргенше йолында жүрермен қыздың,

Заман келсе бақыт келер қызларға,
Қыс күнлери айналады язларға,
Қулақлар салмаңлар ақлы азларға,
Жигит шалқыр дәрғаҳында қызлардың

Қызлар айтса сөз маржаны дизилер,
Көрсен жигит тәнде жаны үзилер,
Илаж табалмаса көзи сүзилер,
Жигитлер жолында пидә қызлардың.

Шалқайып, керилип, жүрейин десең,
Дүньяның рәхәтин көрейин десең,
Қызлар менен өмир сүрейин десең,
Ықтыяры женгесинде қызлардың.

Қызлар зулпын өрер қасы қыйылып,
Женгелери келер бәрха жыйылып,
Ладаң жигит қыз жолында сойылып,
Назында жүреди сулыу қызлардың.

Қызлар орамалын орап басына,
Ертер қатар сиңдилерин қасына,
Он төрт пенен келсе он бес жасына,
Бойлары қәдди дал көрсен қызлардың.

Қызардың көрсеніз жеткен жоқ жасы,
Қараңғыда қалқып кетпесе басы,
Айтсам енди сол гәпимийн ырасы,
Айтқаным,қайтқаным сөзин қызлардың.

ГҮЛЗИЙБА

Күйгелек киби көзлери,
Шийриннен шекер сөзлери,
Хүр киби бәхәр жүзлери,
Гүлзийба қыз гүл янлыды.

Қасы жайдай, кирпиги оқ,
Хеш жериниң мултиги жоқ,
Мерекеде атақлы шоқ,
Периниң көрки янлыды.

Қаршығадай қыялланып,
Ийтелгидей мойнын салып,
Хәр қәдеминде жан алып,
Бийхүүш етер нур янлыды.

Юпқа додақ, бәдени ақ,
Әлеуметлер салың қулақ,
Таудан аққан яки булақ,
Сылдыр аққан суу янлыды,

Көрсенлер бийхүүш етеди,
Ақлы-қыялың кетеди,
Пәмин көргеннен жетеди,
Көркемлиги гүл янлыды.

Шийрин-шәкер тамған палы,
Келсе қыз-жигит ығбалы,
Адамзат емес шубхалы,
Ҥақ безерген янлыды.

Көрсен гүл жүзлери янған,
Жәллад көзи ақлыңды алған,
Қатарынан артық тууған,
Лашын, ақ суңқар янлыды.

Биринен бири зияда,
Ақылы да теңиз, дәрья,
Ялғаншы фаный дүньяда,
Мысалы тап хұр янлыды.

Сымдай буралған беллери,
Шийриннен шәкер тиллери,
Айтысар хұр деп еллери,
Мәхийтабандай¹ янлыды.

Хәр бир истиң билип парқын,
Жеткерсин айтып данқын,
Баян етсем ели-халқын,
Қыздың шолпаны янлыды.

Өзимдики болса дейсен,
Аға беглер, барып көрсен,
Бир саат, бир майдан жүрсен,
Есилген жипек янлыды.

Көзи нурдан жаралғандай,
Сөйлесе мийрин қанғандай,
Көрмегенлер таң қалғандай,
Ләйли-Мәжнүн хұр янлыды.

Ләби алтынның пууындай,
Хәм де алтынның сууындай,
Нәганда шықпаса бундай,
Бул сулыұдай ким янлыды?

Көрсен хайранда қаларсан,
Сол деп дәрбедер боларсан,
Бир көрсен шақақ урасан,
Юсип-Зулейха янлыды.

¹ Мәхийтабан — толған ай сыяқлы.

Бир нешшелер тәрип еткен,
Җауазасы бәлентке жеткен,
Ашықлардың бири өткен,
Зүхра-Тайыр янлыды.

Ләйли-Мәжнүн, Фархад-Шийрин,
Мөгзес етиңлер хәр бирин,
Уллы бағдың қызыл гүлин,
Мөгзес етсең нур яңлыды.

Тартқан сымдай нәзик бели,
Көксинде дур еки әли¹
Кем емес хәш кимнен сәни,
Көрсенизлер хұр яңлыды.

Гүлзийба қыз гүл рәуишли,
Адамға дәркар дәрүишли,
Яранлар, ақыллы-хууышлы,
Ақылым алан яңлыды.

Ғәрип ашық Шасәнемдей,
Бақшада ашылған гүлдей,
Ләйли менен Мәжнүңдей,
Мысалы Шийрин яңлыды,

Өтти ашық болып Фархад,
Заманында оннан зыят,
Көрмегенди айтыу уят,
Гүлзийба қыз хұр яңлыды.

Қыздың қыялы жан алар,
Еки қолын көксине салар,
Жигитлер жан деп жалбарар,
Мысалы, хұр пери яңлыды.

Өтермен фаный дүньядап,
Жолында тасаддық шийрин жан,
Мысалы Бахрам-Гүләндам¹.
Мөгзес етсең хұр яңлыды.

Айта берсем сөзлерим көп,
Жигитте көп, қызлар да көп,
Айтса Ибраһим-Адхам² деп,
Оның жолы дин яңлыды.

Фаный дүнья бийбахадай,
Бир-бирине күн менен айдай,
Хәмра менен Хурликадай³,
Сондай сулыу хұр яңлыды.

Алты сан алаштың көрки,
Ондай қыз болды ма бәлки,
Адам өтти нешшеге белли,
Көрсен Қызжипек яңлыды,

Сөйлемекке тилим қайым,
Яр болгай қудай хәр дайым,
Ашық-машық Қызмұнайым,
Гүлзийба қыз шул яңлыды.

Айта кетеди көргенлер,
Тәрийп етер бир жүргенлер,
Сөзиниң парқын билгенлер,
Адамзатта хұр яңлыды.

Бәрха еңбегим болмас хәш,
Алалмадым душпаннап өш,
Жылай-жылай сорлы Өтеш,
Мысалы сорлы яңлыды.

¹ Көксинде дур еки әли—көксинде дур еки қолы деген мәни

¹ Бахрам-Гүләндам—Шығыс халықтары дәстанының геройлары.

² Ибраһим-Адхам-диний дәстанның геройы,

³ Хәмира-Хұрлика „Ашық-Хәмира“ дәстанының геройлары.

БЕС ЖИГИТ¹

Көлге Пирман аў салайық,
Асымлық балық алайық,
Азан менен турайық,
Боламекен деди Сейт.

Бул сөзине жууап берди,
Бирге көлге барсақ деди,
Аў салып балық алсақ деди,
Сонда турып бул Нурымбет.

Қашығырақ алып елге,
Барлық күшин байлап белге,
Бесеу болып барды көлге,
Балық аўлау үшін булар.

Қараса да балық болмай,
Көлдің иши-сырты қалмай,
Өлетуғын болды булар,
Бир күн қалса аўын салмай.

Қарап отыр барлық аўыл,
Ескек тартып аў сап Қабыл,
Жақынлағанда құрдымға,
Адам көрмес болды даўыл.

Ескекти булар сермеді,
Даўыл жаман күш бермеді,
Аўхал қыйын болды жаман,
Адам-адамды көрмеді.

¹ Көлге аў салып жүріп бес жигит суўға кетип өледі, Шайыр қосықты сол жигитлерге арнап шығарған. Қосықтың аты топламды баспаға таярлаушы тәрешинен белгіленді.

Арғы жағы Қара терең
Жақынласаң қамыс гилен,
Көлдің ишин алды сонда,
Ийманын айтып, „алла“ деген.

Биреулердің әкеси бар,
Биреулердің шешеси бар,
Шығармыз деген дәмеси бар,
Аўхал қыйын болды сонда.

Биреулердің бар илиси
Изертлес өскен синлиси,
Аўхал қыйын болды жаман.
Ядынан түсіп бәриси.

Ялғаншының интизары,
Сүйикли сәуер дилбары,
Биреудің бар кең қушақлы.
Айдай арыу сәуер яры,

Қапылған соң дүнья жүзи,
Жаўдырасып қара көзи,
Үй-ишилери ядға түсіп,
Ырзалыққа айтқан сөзи:

— Ашшы суўды жутып дәрман қалмады,
Дийларыңды көрер күнлер болмады,
Айдын көлде балық аўлап жүргенде,
Даўыл есип бизди теңиз жалмады.

Қууат, Қара терең еки арымда,
Сенлерге айтайын есим барында,
Кетпе деген сөзин анам ядымда,
Сенлер бизден, бизлер сеннен айрылдық.

Қатар құрбым дийдарынды көре алмай,
Жайнап-жаснап қууанышта жүре алмай,
Бир-биримізге хеш ырзалық бере алмай,
Сенлер бизден, бизлер сеннен айрылды.

Көпир, Көк өзектің екі бойында,
Қосылысқан Әйекенің тойында,
Ымласып бир-биреу толы жыйында,
Қас қаққан қыз ашығыңнан айрылды.

Өлгенше сайраңыз бул қызыл тилим,
Солдың қазан урып ашылған гүлим,
Әжел илди тугып ақыры өлим.
Сенлер бизден, бизлер сеннен айрылды.

Айналарман қара нәркес көзиңди,
Ашығым деп хәр бир айтқан сөзиңди,
Көре алмастан кетер болдым жүзиңди,
Сенлер бизден, бизлер сеннен айрылды.

Тиришилик жақсы еди бузылдық Қутым,
Теңизде ақыры жалмады жутым,
Тириде қулпырып жанбады отым.
Әрман менен алла сизден айырды.

Қубласы Белжекен, арқасы Ырза,
Көп балық услаған жерим Үшмырза,
Көрмеген соң кеулим болар нәрийза,
Алла бизден алла сени айырды.

Бағшадағы гүлим қалмай солар ма?
Жаным шығып тәним сууда қалар ма?
Ашығымды көрер күнлер болар ма?
Алла бизди алла сеннен айырды.

Дәрьяда мәхтелем¹, көкте жұлдызлар,
Ядыма түскенде бағрым езилер,
Отырған салланып назәлим қызлар,
Алла бизди алла сеннен айырды.

Болса айтқан өлердеги тилегим,
Теңизде жарылды пүтин жүрегим,
Төккүш төгіп талды екі билегим,
Алла бизди алла сеннен айырды.

Айтпас едим қасла сөздің қыяұын,
Мойыныма салды әжелдің ауын,
Суўға суқсам жетпес мениң таяұым,
Алла мени алла сеннен айырды.

* * *

—Тоқтап турғыл жуўап бизге Нурымбет,
Әжел келди ийманыңды айт, зарыңды ет,
Аўзым уў татыйды иши болды ет,
Дәрман кетти, тәнде дәрман қалмады.

Бир жаратқан бузды мениң қанамды,
Теңизде әрманда алды жанымды,
Өлсем асырайтуғын ата-анамды,
Кейнимде я иним, бала қалмады.

Жол жүриўге маңлайында көзи жоқ,
Мени излесе, изертлесе изи жоқ,
Хабар берер жолдасым жоқ, өзим жоқ,
Ата-анама бир хабарым болмады.

Тамақ тапса жүрегине батпас ас,
Қурғынлы адамның бәри маған қас,
Шым-шырқадай қыз болса да балам жас,
Кейнимде мениң туяқ қалмады.

¹ Жумсақлық мәнісінде.

Үйдің бас панасы кеткен соң өлип,
Дийўана деп боқлар атама күлип,
Суўға кеткенлердің қәдирин биліп,
Ата-анамда бир шуқым қуў қалмады.

Кеўлимде тўёсилмес дәрт болып,
Қайғылықта қалды кеўли жер болып,
Жылай-жылай еки көзи гөр болып,
Ата-анамда жүрер дәрман қалмады.

Жылай-жылай өлгенлер менен тең болып,
Ақыл кетип баста мийи зең болып,
Мен өлген соң ийт пенен қусқа жем болып,
Ата-анамды көмер адам қалмады.

Тенескенде журттан бойы улын деп,
Өлмесинде ядына алып қайғы жеп,
Жан шыққанша әрманда өлген балам деп,
Ата-анамда бир қуўаныш қалмады.

Күн-күннен атамның дәхмети артып,
Мениң өлгенлигим анама батып,
Естен танып уўайымлап көп жатып,
Өлгенинше мен ядынан қалмады.

Өлгенимше сайра-сайра қызыл тил,
Бир жаратқан, дәрман кетти өзиң бил,
Мийуаламай, я көгермей солды гүл,
Ырзальқ берерге ўақыт қалмады.

Сорды келип мениң теспей қанымды,
Сўўық суў шаяндай шақты санымды,
Алар болды әзирейли жанымды,
Сени көрер ата дийдар қалмады.

Хәсилик сөз айтсам райдан қайттым,
Дүздің ашшы зәхәр уўларын таттым,
Жақсы сөз, жамаң сөз аралас айттым,
Ырзаласар бизге дийдар қалмады.

Енди сөз жоқ ата-ана өлемен,
Буннан қалсам дүньяға үш келемен,
Сенде мендей болғаныңды билемен.
Мен кеткенде үйде жутым қалмады.

Алысбекен, жақынбекен жаға деп,
Өлип еди буннан бурын амам деп,
Еки қызым қашан келер ағам деп,
Маған дәрт сол, денемде жан қалмады.

ҚОРҚАМАН

Берген садақасын жедим,
Қорқаман, ийшаннан қорқаман.
Ядқа түссе ағар терим,
Әруағынан қорқаман.

Көпирден бир адам келсе,
Ұзиретке сәлем берсе,
Садақаны алдын ба десе?
Мүрдет² егер деп қорқаман.

Талапкер, өзи орақшы,
Шайтанға рақбар сақшы,
Атанып Өтеш қарақшы,
Жала жабар деп қорқаман.

Мойныма бул ис қойылса,
Кесапат ислер тыйылса,
Бир нәрсе елде жойылса,
Меннен көрер деп қорқаман.

Қараптан отқа тутанып,
Бәлеге қалдым шаталып,
Өтеш қарақшы атанып,
Қаларман ба деп қорқаман.

„Урлықшы Өтеш аға“ деп,
Жанымды отқа жағар деп.
Келинлер „қарақшы қайнаға“ деп,
Ат қояр деп қорқаман.

Өзимди өзим тья алмай,
Ант ишермен мойныма алмай,
Алғанымды төлей алмай,
Сасарман ба деп қорқаман.

Өтеш ахун, Өтеш молла,
Анық урған буны алла,
Усы атақты алып бәрқулла,
Жүрермен бе деп қорқаман.

Бул ис болар арылмас дәрт,
Белди бууып болайын мәрт,
Әрман менен шегип дәхмет,
Азап берер деп қорқаман.

Бираз-бираз жасым өтті,
Йығлай-йығлай есим кетті.
Ғаррылық ұақты жетті,
Жас басқан сайын қорқаман.

¹ Өтеш „Көпир“ деген жердегі ауылға қидырып барды. Бул ауылдың адамлары Өтештің ауылындағы Мәтеке ийшан дегенге садақа жыйнап беріп, оны Өтешке тапсырады. Бірақ та Өтеш садақадан жыйналған гәрежетті Мәтеке ийшанға тапсырмай өзі жеп қояды. Бир күндери ийшан Өтешті шақыртады, сонда Өтештің баяғы иси ядына түсіп, усы қосықты шығарады.

² Диннен шығу мәнісінде.

БОЛАР

Жақсы менен жүрсен узақ жолларға,
Өлгенше қәдирдан жәрдемши болар.
Жаман менен шықсаң узақ жолларға,
Жәбириў-жапаға көмекши болар.

Белине мәдетдур, дизене қуўат,
Атын шөллегенде суўғарар суўат,
Айтқан сөзи шәкер пал салған набат,
Жақсының сонындай мийрими болар.

Жақсы адам барымыңа барады,
Ўәдесинде бәрхә тайын турады,
Душпанының маңлайына урады,
Бәрхәма олардың мийрими болар...

Ладанлар сөзиниң қарары болмас,
Айтқан ықрарында турары болмас,
Ладан адамларда қасла пәм болмас.
Хәр бир сөзлеринде аның даў болар.

Ойлан шайыр ҳаққа усынып йығлап,
Оншама жайқалма кеўлинди дағлап.
Бир заман жүрмедин өмиринде шағлап,
Енди күни ғәриплердиң не болар?

Ойласаң ақыл көп таўып аларсаң,
Өзинди алла деп жолға саларсаң,
Бул заманда енди қалай қыларсаң,
Сорлы Өтеш сениң күниң не болар?

Жаўды женип ғайратланса алмаға,
Жаўға қылыш найза алып салмаға,
Ер жигит арыслан батыр болмаға,
Ақылда дәрьядай терең ой болар.

Ойласаң ой жетер бәрха алысқа,
Ер жигитги келтирмейди намысқа,
От жиберсең дүт қопалы қамысқа,
Бәри жанып болғаннан соң сап болар.

...Адамлар билерлер жақсы, жаманды,
Ләўентлер билерлер басы аманды,
Жақсы басшы болса ашар думанды,
Сәркарданың ой ақылы мол болар.

Гейбир сәркарданың ақылы аз келир,
Өзиниң ойы асқан билимпаз келир,
Сөзинди тыңламас ол кербаз келир,
Жақсы адамның ақыл-хуўшы мол болар.

Ақылылар халықтың ғамын жийдилер,
Беглер күни халық пенен дейдилер,
Бул дүньяның рәхәтин сүйдилер,
Жақсының хызмети халық ушын болар.

Биреўлер бек болды, биреў жоқ болды,
Биреўлер шер болды, биреў оқ болды,
Биреўлер аш болды, биреў тоқ болды,
Усылардың бәри ойсыздан болар.

Муртын таўлап қырландырып шыйырып,
Анаў-мынаў келсе мурнын жыйырып,
Билсе де, билмесе де ийман үйирип,
Аўыр салтанатлар қазыда болар.

Ийеклерин сүзип көпке жақынлап,
Аса кеткен болса елге жақынлап,
Қазының сөзлерин бәрха мақуллап,
Не бир жолдан шыққан иймам да болар.

Ол да қазы-ийшанға жиберип нәзер,
Қолларын ҳаўаға өлгенше созар,
Әлеўметлер, дүмше молла ел бузар,
Дүньяның сумлығы буларда болар.

Туўры жуўап бермей арза еткенде,
Күлип турар дым қусқыны кеткенде,
Жалбарынып көп жалыныш еткенде,
Мийримсизлик ислер патшада болар.

Шуўлатып пухара сорлы халықты,
Басып салып „хан ҳамири“ салықты,
Өтирик қып халыққа жайып анықты,
Бәт әдетлик ислер беглерде болар.

Бийлердин ҳамирин орынлап бәрха,
Жарлы-пақыр көрсе қырылап бәрха,
„Жыңғыл десе қырғын“ етип ол бәрха,
Бәт әдетлик ислер найыпта болар.

Халықты жылатып малын сойдырып,
Суўсаған мәстейин қарнын тойдырып,
Ашыўланса адам көзин ойдырып,
Метердин қанаты жаллатта болар.

Қанаат етпес қозы менен ылаққа,
Өзлерин түслентип мәнзил жыраққа,
Жас қызларды шығартқызып қонаққа,
Ҳайўанлық аталық залымда болар.

Адам көрсе алла дийип аҳлаған,
Пинҳайын ислерден өзип сақлаған,
Тасасын тапса аўзын жазып боқлаған,
Қәсийетсиз ислер суўфыда болар.

Мал басына закат бермей жыйнаған,
Қойшылардың қақын бермей қыйнаған,
Бәрхама қастиян елге ойлаған,
Инсапсыз бузықлар байларда болар.

Ойласан ой алыс жерге жетеди,
Ойламасаң естен шығып кетеди,
Заманның түрлери жанға өтеди,
Қысқартпасақ узын сөзлер көп болар.

Биреў етер ғәрипсең деп үстемлик,
Күшлери болса да Рустем дәстанлық,
Жүдә жамап жалғаншыда жетимлик,
Аўыр машқалалар жетимде болар.

Жетимлик жамандур басқа уўайым,
Бул азаптан қалас еткил илайым,
Ашқайдағы хәмме ығбал талайын,
Ашпаса кеўлимде уўайым болар.

Әрмансыз дүньяда адам өтерме,
Шалқып дәўран сүрип бәрха кетерме,
Ғәрип қәсерлердин қолы жетерме,
Қоллары жетпесе халы не болар?

Шайырлық дегениң маған фәриўар,
Әўўел бастан бундай қыслет бар йүрер,
Бир-бирине бири жалғасдай жүрер,
Айра түссе шайырлығым не болар?

Қарақалпақ болғаны нешше заманды,
Бир күнинен бир күнлери жаманды,
Бәрха жүрген жери дәрья, қамалды,
Қарақалпақтың қысы-жазы қар болар.

Хийуа ханы барса мойынын созып,
Жүйриклер, шешенлер сөзлерден озып,
Уәдесин, ықрарын патшалар бузып,
Буның иси рауажланып не болар?

Егер қулатпасаң залым душпанды,
Адамлардын абырайын ашқанды,
Жерге, көкке сөзи менен ушқанды,
Халық арасы кеуилине дәрт болар.

Айтаман сөзимди әуелден баслап,
Айттым бир нешшесин алысқа таслап,
Дәулет, қәлем алып, қағазды услап,
Жазсам сөзим дауа болар, дәрт болар.

Ойлағанда кеулим тасарлар бәрқа,
Бурынғы уақта өтті „Ашық-Хәмира“,
Барлығының өмири де гүмира.
Бул дүнья не себеп усындай болар?

Мениң сөзим халайыққа мәлимди,
Қосық айтып көрдим сондай халымды,
Көгереин бүкирейген белимди,
Бул заманда мениң халым не болар?

Үлги алғыл Жийен бабам сөзинен,
Қалған нұсқалары бардур өзинен,
Олар өлсе бир неше жыл изинен,
Сенде шықтың, ойың, халың не болар?

Жийен еди Жийреншеден өткерген,
Айтқан сөзин халайыққа жеткерген,
Бар мақсетин билген адам питкерген,
Сөзлери бизлерге, халыққа үлги болар.

.. Сер етсем сөзлерим мәлим болыптур,
Қысмети заманның зулым болыптур,
Мениң қайғым халайығым болыптур,
Мен зар еткен менен жайым не болар?

Өтеш шайыр қысқартагөр сөзинди,
Көтерип кетипсен бар өзинди,
Өлегойсаң сөзиң табар өзинди.
Бул дүньяда көрген күнің не болар?

Еңбегиң ақыры болмас билсең хеш,
Тәғдирин ойланып бул сөзимнің шеш,
Тамам әйлеп айтқан сөзлерин Өтеш,
Кейингиге күлкі, я үлги болар.

ҚАРЫЗ АЛМА

Сатарына мал болмаса,
Байдың малын қарыз алма,
Өзинде моллалық болмаса,
Исенип бес парыз алма.

Мениң сөзім мәлім ойлан,
Алдын ала қырдан айлан,
Мерекеде өзің сайлан,
Басқадан қәрежет алма.

Басқа деген пығлы қашқан,
Қазған гөрдей аўзын ашқан,
Жасы кишиге сөзін шашқан,
Нәғлетлерден қарыз алма.

Ханға барсаң арыз жаман,
Моллаға барсаң парыз жаман,
Байға барсаң қарыз жаман,
Үшеуінен буйым алма.

Қарыз алсан қарбаңлайды,
Қарап турып тыртаңлайды,
Өзи шешен, өзи байды,
Мақтанғаннан ақыл алма.

Сөз мәнісін билмегеннен,
Орнын тауып күлмегеннен,
Киси менен жүрмегеннен,
Саяқлардан ақыл алма.

Саяқ жүрсең, таяқ жерсең,
Топланып жүрсең той жерсең,
Халқым сөзімді не дерсең,
Жаманлардан буйым алма.

Жаманның қабағы қатық,
Гәп табар үйінде жатып,
Аш кисидей тағам татып,
Сүтқорлардан буйым алма.

Буйым алар адамың бар,
Буйым берер туғаның бар,
Арынды көп қуғаның бар,
Солар менен жолдан қалма.

...Киси аты тершил болар,
Киси күйімі киришил болар,
Жаман адам миншил болар,
Оған жолама—жолама,

Өтирик айтып ант ишеди,
Шийрин жанынан кешеди,
Шешендей сөзлер шешеди,
Жууқылдақлардан жол алма.

Оның сөзі қыйлы-қыйлы,
Қыйлы емес ойлы-ойлы,
Қандай адам болсын мейли,
Жууқылдақтан ақыл алма.

Жууқылдақ жоқ етеди,
Ақырын алдап кетеди,
Бір екі инандырып өтеди,
Жалатайдан ақыл алма.

Келбети келмес ладанның,
Тилин алмайды адамның,
Қәдірін билмес шийрин жанның,
Рәхимсизден ақыл алма.

Шайыр болдым қатарымда,
Сөзім қалды алды-артымда,
Бул ислер бәри ядымда,
Ладанлардан ақыл алма.

Сыр айтып сырын билмесең,
Әуелден бурын билмесең,
Бир нәубет келер өлмесең,
Жаманлардан ақыл алма.

Мениң сөзім жүдә қызық,
Мен емеспен қаслан бузық,
Жақсының сөзі бәрқа азық,
Жаманнан нәсият алма.

Бир анадан гуўсаң егиз,
Бир-бириңе болма тебиз,
Жаманның аяғы сегиз,
Ғеш бир оннан ақыл алма.

Жаман адам көп күледі,
Бар-жоғынды жеп күледі,
Жүдә достым деп күледі,
Оның жолынан үлгі алма.

Үлгі аларсаң ақыл молдан,
Туўра баслап жүрсе жолдан,
Хызмет исле соған қолдан,
Жаманлардан ақыл алма.

Жаман адам насақшыл,
Әўтеўир жерге усақшыл,
Ғәһи көкшил ғәһи ақшыл,
Ол бәледен ақыл алма.

Биреўди ақыл көтерер,
Биреўди бахыт көтерер,
Биреўди туўған көгерер,
Екеўинеп ақыл алма.

Екеўи бахытта адам,
Болмаса қырсық ол мудам,
Ақыллы адам бәрқа адам,
Ладанлардан ақыл алма.

Садақа берме моллаға,
Барып келсе де аллаға,
Ишлери толы оллаға,
Бадаўатдиннен ақыл алма.

Шайыр дәл көргенин айтар,
Ақыл болса билгенин айтар,
Ата анаң өлгенин айтар,
Халықтың бүлгенин айтар.

Жақсы айтар расын,
Хәр адамға мийрасын,
Хәр бир сөзлери қорғасын,
Ол адамнан қашық болма.

Жаман адам жалғыз жүрер,
Аўзын басып ийттей үрер,
Ғақ адамды қасты көрер,
Бул адамнан ақыл алма.

Бул—адам емес, мал емес,
Хәр не қылсаң уят емес,
Кемлик болса кәмәр емес,
Буларға жақсылық қылма.

УР

Өтеш айтар хақлық сөзди,
Халайыққа дослық сөзди,
Бегдей жумар еки көзди,
Залымлардан ақыл алма.

Тил билмеген делбелерден,
Хал билмеген адамлардан,
Халыққа ойы жаманлардан,
Қолдан келсе ақыл алма.

Оның сөзи сөз емес,
Оның көзи көз емес,
Ладан адам парқын билмес,
Ладанлардың ақылын алма...

Сапар жүрсең халық пенен жүр,
Шәукети көп бақ пенен жүр,
Харам емес хақ пенен жүр,
Ладанлардан ақыл алма.

Оның ақылын ақыл деме,
Жаманның қасына келме,
Келсең де дуұры сөйлемес,
Жаманлардан бұйым алма.

Шайырлық бир аса жүйрик,
Қырда қулан хәм де кийик,
Дәулет келсе болар бийик,
Ладанлардан ақыл алма.

Болмағай еңбегим хеш,
Душпанлардың үни еш,
Сайрап жүрип сен де Өтеш,
Залымлардан бұйым алма.

Рас гәпти жалған етсе,
Өтирикти ырас етсе,
Жаманыңды жақсы етсе,
Ондай адамның аўзына ур.

Тәкәббир болса тәррийип,
Сөз айтса адыр хәррийип,
Өлсин әрманда сәррийип,
Ондайлардың аўзына ур.

Айтып өтирик, киси алдаса,
Қызыл тилин қуры жалдаса,
Өзине жақынын қолласа,
Олардың хәм аўзына ур.

Адамлық минези болмаса,
Айтқан үедеде турмаса,
Зыяннан басқа қылмаса,
Қайымын тап аўзына ур...

Шайқатылмай сасбай сөйле,
Шәрияттан аспай сөйле,
Кисиге кун баспай сөйле,
Ладанлардың аўзына ур.

Ладан болар халыққа қас,
Излериңе ертмес жолдас,
Жалынарлар қәўми-қардаш,
Булардың да аўзына ур...

Сум адамның ойы жаман,
Сүмирейген бойы жаман,
Басында болса да заман,
Онындайдың аўзына ур.

Сумлар сапа сүрмесин,
Азаптан басқа көрмесин,
Дүньяда жайнап жүрмесин,
Қолдан келсе аўзына ур

Мениң ойым усындайды,
Душпанына қосылмайды,
Өлмей сөзден басылмайды,
Душпанлардың аўзына ур.

Урсаң мойнын бурмастай қыл,
Орнынан турмастай қыл,
Тәуекелди бурмастан қыл,
Душпанлардың аўзына ур.

Шайыр болсаң шайтан болма,
Душпанға сөз айтаң болма,
Мәрт болсаң жолдан қайтаң болма,
Кесентлердің аўзына ур.

Айтпа сырды ладанларға,
Сыр билдиргил адамларға,
Исин түспесин жаманларға,
Жаманлардың аўзына ур.

Жаман байдың қойын бақпа,
Қойы емес үйін бақпа,
Қолдан келсе отын жақпа,
Қайымын тапта аўзына ур.

Жасы үлкеннен ақыл алғыл,
Ақыл менен алғыс алғыл,
Оңбайын десең қарғыс алғыл,
Халық жылатқанның аўзына ур.

Көлдин сәни балық билен,
Адам сәни халық билен,
Патша күни салық билен,
Жағдайсыз болса басқа ур.

Ойланбай сөйлеме қаслан,
Ақыл алма халыққа қастаң
Усындайға қас бол жастаң,
Ол нәлеттің аўзына ур...

Енди өтерсең дүнья,
Берген дәўлетің қания?
Бул бенде кимнің сәния?
Өтеш ақун мойнынды бур

Қайтқыл излерден райдан,
Қорққыл, бийшара, құдайдан,
Сақлағай сени бундайдан,
Душпаныңның аўзына ур.

Еңбеклерім болмағай еш,
Сөзлердің мәнісін шеш,
Қысқарт енди сорлы өтеш,
Душпаныңның аўзына ур.

СӘҰМЕЙМЕН

Сөзлеринде дәм болмаса,
Кеули энжам болмаса,
Алдын ойлар пәм болмаса,
Сәу десеңдерде сәумеймен.

Мийманға хызмет етпесе,
Ақылы өзиңнен өтпесе,
Буларға ойы жетпесе,
Сәу десең де сәумеймен.

Еткен иси бузық болса,
Сезгенлерге қызық болса,
Душманыма азық болса,
Сәу десеңде сәумеймен.

Қысы-жазын бәхәр етпесе,
Жәделленип қәхәр етпесе,
Жақсы-жаманды кәр етпесе,
Пасық саданы сәумеймен.

Жаман адам менмен болар,
Үлкесинен бәхәр алар,
Халық солардан зәхәр алар,
Сөзсиз залымды сәумеймен.

Байдың қызын бай болсаң ал,
Төрт түлигің сай болса ал,
Парақатың жай болса ал,
Жарлылар алса сәумеймен.

Жөнсіз төркини гәп урар,
Малына исенип лап урар,
Орынсыз урыс табылар,
Сонлықтан оны сәумеймен.

Бир аұыз сөзім кетти асып,
Жедел менен сүрип басып,
Отырған жоқ кеулим тасып,
Фаный дүньяны сәумеймен.

Биразлар намыс келтирер,
Ер жигити ар өлтирер,
Бүгінде душман жер тирер,
Душманларды мен сәумеймен.

Өтеш айтар баста барын,
Халыққа көрсетип зарын,
Хеш ұақ оңбас жууан қарын,
Шошқа сыпатлыны сәумеймен.

Күнхожа айтты халыққа қарап,
Әжинияз айтты сөз саралап,
Бердақ айтты халық аралап,
Қылап еткенди сәумеймен.

Өтеш айтты өгерини,
Әрман менен кетерини,
Халықтың қолы жетерини,
Сөзсиз залымды сәумеймен.

Күнлер өтер, күнлер өтер,
Түнлер өтер, күнлер өтер,
Ийғлай-ийғлай бәри кетер,
Фаный дүньяны негермен.

Халық ишиен алған атақ,
Бұл сөзлерім емес шатақ,
Айғысты мениң менен Бердақ,
Бирақта жендим демеймен.

Әуелинде жаман айтты,
Екинши ирет мақтап айтты,
Соннан соң Өгеш хәм қайтты,
Сонлықтан жеңдим демеймен.

Олда, мен де пәт алмадым,
Көп сөзге қулақ салмадым,
Арада керис болмады,
Соннан соң жеңдим демеймен.

Бердақ пенен халық дус етти,
Әжайып жақсы ис етти,
Онын дослығын сөз көрсетти,
Наразылық исти сәўмеймен.

Өгер дүнья, өгер бир күн,
Малы барға болып дүркин,
Бул заманда аштың көркин,
Сәў мегенди сәўмеймен.

Аш сорлыларда көрк барма,
Басында сордың ерк барма,
Халықтан дүньяда берк барма,
Фаный дүньяны сәўмеймен.

Дүньянын дәрти мәлимди,
Көрдим ҳәр уақыт халымды,
Құртпаса халық залымды,
Фаный дүньяны сәўмеймен.

Дүньяға келдим қамалсыз,
Отырман мынаў қамалсыз,
Қырмаңды аттым самалсыз,
Фаный дүньяны нетермен.

Бул дүньялар бәрха тарды,
Халық көбейтип отыр зарды,
Кейингилер алар арды,
Алмаса дүньяны сәўмеймен.

Мен айтарман билгенимди,
Билген емес көргенимди,
Жақсы-жаман жүргенимди,
Айтпағанларды сәўмеймен.

Байраққа атлар шабылар,
Сорлыға бәле табылар,
Я дүзелер, я қапылар,
Мынаў дүньяңды сәўмеймен.

Аталық отыр ардаңлап,
Бийлери отыр балпаңлап,
Дийўаны отыр жалпаңлап,
Мен буларды сәўмеймен.

Болмас ақыр еңбегим еш,
Халық билер ертели кеш,
Аққан екен сорлы Өгеш,
Халайық, душпанды сәўмеймен.

АСАРМАН

Иштен ашып жасырылған сырларды,
Дәрьядайын мәужирермен тасарман,
Көрсетип душпанға сансыз қырларды,
Халық бириксе, асқар таудан асарман.

Фәм әйлеңиз Өтеш шайыр сөзинен,
Қанлар ағар бул күнлерде көзинен,
Душман қашса, қуып жетер изинен,
Халық пенен еңсесинен басарман.

Қолға қылыш, семсер, найза алсам да,
Дизелесип душманыма салсам да,
Жалғыз жүрип Рустемдей болсам да,
Қаншелли берик болсамдағы сасарман.

Кетермен, кетермен уллы көл билен,
Сапар шексең шаршамастан жол билен,
Сәрдар тапсам ақыл дана мол билен,
Асыу-асыу асыулардан асарман.

Сәрдар болмай жекке жүрсен жууырып,
Душпан алар өкпе баұрын сууырып,
Қууырмашғып қазанға салып қууырып,
Сексеуил қозына аяқ басарман.

Жигитлер бириксен алмас жаұын жоқ,
Жигитлер бириксең питпес даұын жоқ,
Хеш ұақытта ойланбасан саұын жоқ,
Ойлансаң, бириксең таудан асарсаң.

Нәсиятым усы ойласаң дослар,
Хеш ұақытта хор болмас бириксе баслар,
Бул мақсегке қосыл ғарры хәм жаслар,
Бул айтқаным болса қырдан асарман.

Көп пенен ислесен еңбек болмас хеш,
Асыу-тасыу дәрьялардан тезден кеш,
Өлгенше халық жырын жырлайды Өтеш,
Сөзим менен өлсем жүзге асарман.

ЖЕТЕРМЕН

Адасып қаранғы қара думанда,
Астымда салым бар енди нетермен,
Бенделердің қара басы думанда,
Қалай енди елатыма жетермен?

Мен ойланып көрсем жаға алыста,
Мен отырман қалың қопа қамыста,
Бала-шағам отырмекен жағыста,
Енди бүгін елге қалай жетермен?

Аржағы көл дала, қубыласы Ырза,
Қамысы жоқ көп-көмбек бәрисі таза,
Я қубла, арқамнан келмейді саза,
Енди бүгін елге қалай жетермен?

Ойланып-ойланып ықтым қаяққа,
Қара жерлер тийермекен аяққа,
Талап етип шығып едим бұяққа,
Енди қалай елатыма жетермен?

Буннан бетер қауа қабақ үйеди,
Бул налысты қандай адам сүйеди,
Қатты ескен суұйық желлер тийеди,
Қара басқа қайғы болды нетермен.

Ауыл алыс, шалғай болды жеримиз,
Көринеді жаға менен елимиз,
Қырап болды құдай, мына қолиңиз,
Енди қалай ауылыма жетермен?

Алыспа билмеймен жетер болмадым,
Әуел неге күннен хабар алмадым,
Хәсиликке кегіп тәубе қылмадым,
Енди сорлы болдым қайда жетермен?

Астымда салым бар сексен бес батпан,
Гүздің күні қырау таяуға қатқан,
Бендемеспен бір күн үйінде жатқан,
Бул теңизде үйди қашан көрермен?

Мына теңиз музы елди қырады,
Бірдей усыныңдай дауыл болады,
Толқын келип жүрегімнен урады,
Бул жүристен елге қашан жетермен?

Ойлап Өтеш алдың сениң теңизди,
Мына құдай бәрха азап көргизди,
Қара жерде өлген жақсы дегизди,
Бул хорлықтан үйге қалай жетермен?

Аяғыма салды яратқан матау,
Маған жолықпады қыры бар атау,
Күннің турғаны ғой жаздырмай танау,
Бул азаптан үйге қалай жетермен?

Ағам келер дийип балам ол турма,
Жолға қарап ғәрип анам ол турма,
Ғамгун менен ақша жүзим солдырма,
Бул азаптан үйге қалай жетермен?

Арқасы Тербенбес, қубласы Аққум,
Өтер болдым мына ашыламай бақтым,
Орынсыз теңизде сынып тур сақтым,
Теңизден үйіме қашан жетермен?

Бул дүнья құрысын өтермен болдым,
Харып-шаршап елден кетермен болдым,
Уақытсыз теңизде қуурадым солдым,
Жаратқанның ислерине нетермен.

Үйде отыр атам баллар келер деп,
Мен сорлыға балық әкеп берер деп,
Ол келмесе мендей сорлы өлср деп,
Енди қашан ата-анамды көрермен.

Бул дүньяда рәхәтим аз болды,
Ҳаялларда бир шабаққа зар болды,
Қолы бәлентлерге жүдә хәз болды,
Сонын ушын ахы әфған етермен.

Үақ дүнья, өтерсен, рәхат көргизбей,
Қатар-қурбы достым билен жүргизбей,
Мынаў үлкен, мынаў киши дегизбей,
Енди қалай үйлериме жетермен.

Теңизде алды артым болды мениң кеш,
Еңбеклерим жалғаншыда болды хеш,
Деп жылап дүньяда бул сорлы Өтеш,
Мурадыма қалай етип жетермен.

ТҮЛКИ ТОН КИЙГЕН ТОНАРМА ...¹

Түлки тон кийген тонарма?
Қудай урған оңарма?
Күнде бийзар боламан,
Өз үйиме қонарға.

Есиктиң алды Қызыл жар,
Кийсем кийимим жеңи тар,
Мен сыяқлы атаңыз,
Жарық дүньяға интизар.

¹ Бул қостықтың кейин көп болған, хәзирше халық арасынан табылғанын жиберип отырмыз.

ҚӘДИР МОЛЛА¹

Алыста көрінди көп қара ағаш.
Көп ишинде жарасады нэрұан ағаш,
Бизлерге дizeң ашылса гүна дейсең,
Өзин неге жүресен жап-жалаңаш?

Өзин қазы болсаң да пискениң жоқ,
Жармадан басқаны бир ишкени жоқ,
Бир жағы күйеуісең бир жағы жийенсең,
Жерден өнип, аспаннан түскениң жоқ,

А қун - ийшан,
Не айтсаң, сол айтқаның мақул ийшан,
Қарма асасаң, бизлерден көп асайсаң,
Жеген қалай кисиниң қақын ийшан?

Әлип - тәлип,
Қарашадан ғаз қайтар шаўқым салып,
Шәңкилдиктиң палаўы тесип баратырма,
Көрингенге қазыман деп салық салып?

Өгиз - хайўан,
Жүре гөр жедел қылып майдан-майдан,
Мойынында мойынтырық, кейинде гүнде,
Гүнде азап көрдің гой Қәдирбайдан.

¹ Өтеш бир жақтан киятырса, алаңлықта жала-
нашланып қос айдап жүрген Қәдир молланың үстинен
шығады. Молла Өтештиң үсти-басына қарап, оны мазақ-
лайды. Шайыр бұл қосықты усы жағдайға байланысly
шығарған.

ӨГИЗИМ¹

Өгизимди бердим майына,
Алтынын бири пайына,
Қарамайды ҳал-жайына,
Өлседағы урып басқа.

Өгизим менин үйретпе,
Үлкен өгизге сүйретпе,
Қара малға жәбир етпе.
Азап берме залым шошқа.

Өгизимнин күши ҳадал,
Хәр мурнында батпан самал,
Шүў дегенде гүўлеп қағлар,
Хағлап тартар бизиң өгиз.

¹ Қосықтың кейини бар, бирақ қәзірше табылма-
ды

БЕРДАҚ БАҚСЫҒА ЖУҰАП:

Түбимиз Қоңырат туұысқан адам,
Алды артын ойламас бийхасыл надан,
Қуладан бийүмит хаслы бийинсан,
Алды артыңды байқап сөйле, қолдаұлы²

Мүйтен сениң қайсысыңнан кем болды?
Әкең Ғарға ылақаға жем болды,
Ал, алағой сазан балық ем болды,
Хор-зар болып өлген надан, қолдаұлы,

Ғарғабай, Найзабай әкеннің аты,
Ели бай, көли бай мүйтен елаты,
Туұысқан адамлар дур хасылы-заты,
Хасылың билип айтқыл, Бердақ қолдаұлы?

Өзинди ойласам ақылың асқан,
Сениң кеулиң недур дәрьядай тасқан?
Айтыў-мерекеде өгизин қосқан,
Қызларыңның соры болды, қолдаұлы.

Бий болып халқыңды сорап Турымың,
Әсиресе соғып кетти зулымың,
Ажырасқанда жулып алды бурымың,
Малы көпке байлап бердиң қолдаұлы.

1. Бул қосық Бердақтың мүйтенлерди масқаралап жазған қосығына жууап ретинде жазылған. Өтеи пенен Бердақ дайылы-жиенли болған. Сонықтан олар бир-бирине усындай хезил қосықлар жазып турған.

2. Қолдаұлы — Бердақтың урыўының аты. Шайыр Бердаққа қарата айтып отыр.

Хәддинди билмейсең кисиңи сайып,
Нәмәртиң қаяқта сөйлейтуғын тайып?
Балық жеген болса халыққа айып,
Тисиң неден шығып еди қолдаұлы?...

Құлшар жора алға қарай усыңдын,
Қарап турғап кисиге келип бас урдың,
Күлки хожақ¹ толарына қосылдың,
Тийкарың натықдур Бердақ қолдаұлы.

Әкең жүрди Аққаланың жолында,
Өткен халың сениң сондай бұрында,
Қул боп жүрип сандаұлының қолында,
Неге шалқаясаң Бердақ қолдаұлы?

Бай боп ата-бабаң сениң өтип пе?
Әўелха туұары онға жетип пе?
Қулшар халың билмей есиң кетип пе?
Солай жай-жағдайың Бердақ қолдаұлы.

Дәўқара-Алаштың қалың елинде,
Бөршиниң тауы бийик өринде,
Шешениң әкеси қауын жеринде,
Тухым таппай арсар, Бердақ қолдаұлы.

Бир жақтылық саған келген емес пе?
Сандаұлы қолыңда жүрген емес пе?
Қарқаранды² тухымға алған емес пе?
Хасылың натық айып билмес қолдаұлы.

Сөйтип жүргенниде сен жаман туұдың,
Нақ он үш жасында белиңди буұдың,
Қулшардай әкенниң галабын куұдың,
Өзин шегараңа Бердақ қолдаұлы.

¹ Уруў тийресиниң аты.

² Бердақтың шешесиниң аты.

Халық тек демеслер ережеп айын,
Айтқан жууабыңа жууабым тайын,
Қоспа емес басқаңыздан айтайын,
Құлақ салың бұған Бердақ қолдаұлы.

Өлгениңше халық деп қолын сермеді,
Намыс арын өзі өлмей бермеді,
Халықтың қәдірін қасла билмеді,
Айып билмес қаслың натық қолдаұлы.

Халыққа бир күнн хабары келді,
Қандай қорғаушы еді Қосназар елді,
Ақыры Түркменде әрманда өлді,
Сауаш күнн қаслы натық қолдаұлы.

Өли өлип елге хабар бере алмай,
Барған менен жаудан қанын ала алмай,
Хожаназар жекке қалып жүре алмай,
Харып-шаршап арсар болдың қолдаұлы.

Қалайынша Бердақ саған мен жатпан,
Кеуіңде кириң ауырға батпан,
Мүйтеннен барып-ау бул Қара Сатбан¹,
Қосназардың қанын алды қолдаұлы.

Билесеңбе сүйегінди ким тапқан?
Намыс ушын мүйтен еді ат шапқан,
Қан ушын түркменге қылышын тартқан,
Қара Сатбан — мүйтен, билсең қолдаұлы.

Оннан кейін қолдаұлы да ел болды,
Алдында қазыұлы бәрқа ор болды,
Ауылдың арасы өлікке толды,
Басшыңды өлтирип, надан қолдаұлы.

¹ Мүйтен урууының батыры.

Бердақ сөз таба бер кеуің жай болсын,
Қолдаұлы хан болып, елип бай болсын,
Еки инисин байлап берип Айдосың,
Хийұа ханға олжа болдың қолдаұлы.

Айып айтсаң хәммемизге тегисти,
Кейнинде ким алып қалды сөгисти?
Байлап берип Мыржық пенен Бегисти,
Хийұа ханға олжа болдың қолдаұлы.

Айдосың патшаның тилине ерип,
Гулғыла сөзине кеуілин берип,
Кеуіли сууыпты патшаны көрип,
Айып билмес қаслың натық қолдаұлы.

Сөйтип посып халық елге келгенде,
Халық жылады еки батыр өлгенде,
Солай болып мүйтен балық жегенде,
Сен шөбیره шөшшеп жүрдің, қолдаұлы.

Қаслым мүйтен мен минемен қопаққа,
Сөз зая етпеймен сендей сопаққа,
Қызынды мүйтен ап жалғыз шабаққа,
Қолың жетип кеткен жоқпа қолдаұлы?

Бердақ жора, айтқан сөзің дегендей,
Адамыңды таптың әдеп билгендей,
Бир-биреуіге сын тағысып күлгендей,
Жағдай жоқ, ойланың, Бердақ қолдаұлы.

Бұрынғы ауқалың солай болып кетти,
Қәйерде қолдаұлы қолыңыз жетти?
Жер-жексен болған ярларын өтті,
Басшыңды өлтирип надан қолдаұлы.

Өтип еди Қожаназар, Қосназар,
Халқыңа болып еди бийазар,
Соған мезгес болып туып Ерناзар,
Аларды Айдосна еткен қолдаулы.

Жетер болғанында қолы мийғаға,
Бос жүк артқандай болды тийғаға¹,
Басшы болып қол салғанда Хийғаға,
Шайтанның сөзине ерген қолдаулы.

Ерназар қәдирин қасла билмедн,
Сумлық әйлеп айтқанына жүрмедн.
Билдирместен қурытыўға қол сермедн,
Айып билмес қаслың натық қолдаулы.

Жағалап жабы хәм дәръя, салманы,
Қарақум ийшаны халықтың „дәрманы“,
Бирликке жегізсек дийип алманы,
Ерназарға қаслың натық қолдаулы.

Ояқта Турымбий усы деп мураз,
Алпыс бий қуралды, басшысы Нияз,
Ант, суў менен алма жегізди бираз,
Айып билмес қаслың натық қолдаулы.

Бул ғұлғыла шайтанлықтың нышаны
Алма берип Қарақумның ийшаны,
Ерназар дос тутьп ойламай аны,
Шеринди тухым құрт еттин, қолдаулы

¹. Тийға — түйе

Ақыры тартарсаң сауғалын дуздын,
Бола алмас жеринде мойнынды создын,
Сыртынан халық болып ўәденди буздын,
Айып билмес сын тағатуғын, қолдаулы.

Усылайынша өткен қалды айтқанда,
Хеш кемис жоқ усы исти тутқанда,
Нан сындырып Хийға ханнан қайтқанда,
Айып билмес қаслың натық қолдаулы.

Сумлық пенен хәр бир исти ойладың,
Хәр бир жерде шерлеринди қыйнадың,
Ерназарды алдаулықта байладың,
Айып билмес қаслың натық қолдаулы.

Орынлаўға умтылмадың исинди,
Жаңадан жыйнадың Бердақ есинди,
Хақың бардай маған қайрап тисинди,
Халықтан озған шайыр, Бердақ қолдаулы.

Ерназарға себеп боп агтырдың оқты.
Ийшаның шығарды сенің қуўлықты,
Қазы-кәтқулацның ықрары жоқты,
Ўәдесиз, ықрарсыз надан, қолдаулы.

Қолдаулыда не биреулер зор болды.
Алдыңда қазыўлы бәрқа ор болды,
Ақырында Ерназарың хор болды,
Шешесин жылатқан надан қолдаулы.

Қирап турып сен киенге урындың,
Ханнан дәме етип бийге бурылдың,
Бир нешшениз тәдейлктен қырылдың,
Бирликсиз, тәртипсиз надан, қолдаулы.

Хәммемиз Қоныраттан шықтық аяқтан,
Сенде озған жүйрік болды қаяқтан,
Биразың урынып өлдің таяқтан,
Айып билмес қаслың натық қолдаулы.

Шайыр болсаң сен сөйлеме жалғанды,
Бизден бұрын нешше шайыр болғанды,
Қағаз бенен сөзин хатқа салғанды,
Алар сөзің сынға салған емес пе?

Бабаңызды жутқан сары ала жайын,
Ғарғалар шоқыты көзинің майын,
Қарашық еткізіп бөркінің сайын,
Қырдағыңды суыға алған емес пе?

Бердақ жора, қоржыныңды арқала,
Хеш ұақыт болмасын кеуілде ала,
Ар жағыңыз Аққум менен Аққала,
Бабаң балық ушын салған емес пе?

Жас ұағыңда өр жағына пананды,
Хақ кеширмес сениң еткен гүнанды,
Сени туған жатыры жаман ананды, —
Қарқаранды шопаққа алған емес пе?

Көптен алалмайсаң бұл сөзден орын,
Бөтеке бетлисең бирақ зор мұрын,
Шешенлер көп өтті бизлерден бұрын,
Соннан үлгі алыуың дәркар емес пе?

Мақтымқұлы мағрып басқалар өтті,
Ғыйбат сөзлі пасық шайтан не етті,
Тилге келсе өлгенлерін сөйлетті,
Мағрып Мақтымқұлыдан қалған емес пе?

Мен бир сөз айтайын Бердақты мақтап,
Кимге сын тағасаң дуўтар қушақлап,
Әкеңиз Ғарғабай қауынды сақлап,
Қарқаранды шопаққа алған емес пе?

Ядқа алып сөз жазаман ийемди,
Бердақ үәжди тыңлаң, тилди тый енди,
Атым Өтеш, бабам аты Жийенди,
Халыққа сөзи үлги болған емес пе?

Жерим қарабарақ, теңиз, жағасы,
Отырғаным Көк өзектің саласы,
Қаслым қарақалпақ мүйтен баласы,
Ұллы жыйын тойда болған емес пе?

Бердақ шайыр мен билемен кәринди,
Жел сөз бенен қайырдым ба әринди,
Ериазарға алмас едим бәринди,
Саның бар, сапаң жоқ болған емес пе?

Жақсылардың сөзлері бар шекердей,
Жаманлардың сөзи ашшы зәхәрдей,
Хақ жолына жүрген Әбиүбәкирдей,
Алар сөзин сынға алған емеспе?

Үәжден қалғаннан соң көз жасың тамыз,
Урыұым, Қоңырат, бир болар намыс,
Қасылым мүйтен, тийреси Абыз,
Бүгин саған сөзи үстем емеспе?

ӨТТИ ДҮНЬЯДАН

I

Кулақ салып тыңлаң дослар сөзимди,
Бир неше адамлар өтти дүньядан,
Анадан тууғалы ашпай көзимди,
Қараңғы думанда өттим дүньядан,

Қарақалпақ өз журтынан бүлгенде,
Ұарып-шаршап жолда бираз өлгенде,
Едилден айрылып еңиреп бүлгенде,
Түркистанда бабам өтти дүньядан,

Бабам айтар еди сөздің салтында,
Бир нешшелер өтти алды-артында,
Ата мекән етип жайлау журтында,
Биразлары әрманда өтти дүньядан.

Мен өтейин өткенлерди аңлатып,
Азлығынан елатымды ақсатып,
Зор адамлар ханға сөзин тыңлатып,
Залымлар шалқыды фаный дүньяда.

Қаршығадай қанатынан қайрылып,
Жүйриклердей дойнағынан майрылып,
Ноғай болып ел-журтынан айрылып,
Биразы әрманда өтти дүньядан.

Биразлар қырылып бираз өлгенде,
Айра түстің ел-журтыңнан дегенде,
Онсан ноғай ел-журтынан бүлгенде,
Биразлары жолда өтти дүньядан.

Оны Өтеш шежиреден көрмишлер,
Соның аз-кем жерин айтып бермишлер,
Ол ноғайды қарақалпақ демишлер,
Бүлгиншилик пенен жүрген дүньяда.

II.

Жийен бабам сол заманда ер болды,
Кеуили сорлының қара жер болды,
Кемалға келгенде ол хәм хор болды,
Ұайран болып Жийен өтти дүньядан.

Бүлинип қарақалпақ еллери азған,
Бели болмай, қолы менен жер қазған.
Орманбет бий нәсийхатын шығарып жазған,
Туұры айтып бабам өтти дүньядан.

Алпамысты алты жыллар ойланып,
Бурынғыдан жүдә шықты сайланып,
Ер Кәрим сөзинен өлди байланып,
Әрман менен Жийен өтти дүньядан.

Алпамыс жигиттің султаны болды,
Гүлпаршын қызлардың гәуұхары болды,
Көргеннің көзинің бәхәри толды,
Тәрип етип Жийен өтти дүньядан.

Қобыз бенен хәм дуұтарды ол шерткен,
Сөзи менен душпанларды қул еткен.
Айтқан сөзи адамзатты ериткен,
Қарақалпақта Жийен өтти дүньядан.

Сөзге келсе жоқ жеринен таўдырып,
Көпти өзине алар еди аўдарып,
Едигени айтса күнлер жаўдырып,
Қарақалпақта Жийен өтти дүньядан.

Едигени бәржай етти қолға алып,
Жолда айтты ели болып шайқалып,
Сөзине нур берди ықласын салып,
Қобланды құпия айтты дүньяда.

Тилге келсе Жийреншеден өтирди,
Душпан емес достың кеулин питирди,
Ақыл хуушын халайыққа жегирди,
Әрман менен Жийен өтти дүньядан.

Қарсы болды патшаларға қайтпастан,
Айрылған соң ата мекан қоныстан,
Сорлы Жийеннің халы болды зимистан,
Әрман менен ол да өтти дүньядан.

Адамларды патша қойдай қосақлап,
Жәлләдлары қассап янлы пышақлап,
Көзинің алдында ийтлері талап,
Оны көріп Жийен өтти дүньядан,

Патшаны жаманлап қолынан қашып,
Сөзи менен залымларға уу шашып,
Қонырат-мүйтеңге құшағын ашып,
Әрман менен Жийен өтти дүньядан.

Жийен еді тилге шешен сөзге бай,
Әрман менен өтти сол күн ол бозлай,
Зар-гириянлар болып кәпесте жылай,
Әрман менен Жийен өтти дүньядан.

Хайран болып еркін айтпай сөзлерін,
Қайғы басып солдырдылар жүзлерін,
Кимлер алар енді онын ізлерін,
Әрман менен Жийен өтти дүньядан...

Әлхасыл ойлансаң нешелер өтти,
Жылап арсар болып қайғыда кетти,
Жыл артынан жылдар келип жыл жетти,
Әрман менен бабам өтти дүньядан.

Неше жылдар неше күнлер ойланып,
Хорезмди, Түркстанды айланып,
Барған уақта ол халықтап сайланып,
Қууғын болып Жийен өтти дүньядан.

Қобыз ұслаганның дуғтар алғанның,
Мерекеде қарақалпақта болғанның,
Ағ дызғиннің басын жолға салғанның,
Алды болып Жийен өтти дүньядан.

Қыяметтік сауда болып басында,
Қаұмы қарындасы турып тусында,
Өлді жиіен еліуде төрт жасында,
Әрман менен бабам өтти дүньядан.

III

Бұл дүнья құрысын ол да кетти ғой,
Енді нәубет сонғыларға жетти ғой,
Баян етсем бір нешелер өтти ғой,
Әрман менен өтти бираз дүньядан.

Батырдан Хожамет мүйтенде болды,
Жийен заманында сауашлар қылды,
Ақыры патшаның қолында өлді,
Әрман менен бұл да кетти дүньядан.

Оның шаулығы еді Қалмамбет батыр,
Оның дәрғахында көп сөзлер жатыр,
Батыр болып бәрхә кейні киятыр,
Әрман менен бұл да өтти дүньядан.

Гүресип Қалмамбет Арысланды жығып,
Өлтирмекши болғанда пышағын суғып,
Солкәрада екі арыслан дос болып,
Қалмамбеттей батыр өтти дүньядан,

Жүрип ханның салып берген жолынан,
Қаңлар шығып зирек-зирек мурнынан,
Еки инисин байлап берип қолынан,
Қарақалпақта Айдос өтті дүньядан.

Бирақ кете алмады душпанды құртып,
Ағасы алдады үәдесин жутып,
Хожамет батырдың жолыны тутып,
Бегис пенен Мыржық өтті дүньядан.

Қара Сатпан, сары Сатпан дегенде,
Хожаназар, Қосназар дос келгенде,
Ханларға қас болып үәде бергенде,
Бәршеси әрманда өтті дүньядан.

Үлкен болып Аллоңғар бәрқулла өтті,
Захәрин жайыу менен халқына кетти,
Оның жолын кейнинде ким тутты,
Бәри мәлим ол да өтті дүньядан.

Батыр менен хәм басқаны айтарман,
Қәте айтсам райымнан қайтарман,
Тынласаңыз халықтың жолын тутарман,
Әрман менен беглер өтті дүньядан.

IV.

Шайырлыққа жүдә сөзлери тәлип,
Заманның рәуишин сөйлемес қалып,
Мақтымқулы—мәғрипген үлгилер алып,
Лақабы Күнхожа өтті дүньядан.

Булда өлди жетпис жетиге келгенде,
Халық жылады сорлы хожа өлгенде,
Шайыр дайын өлди, сениң дегенде,
Жанып өтті баурым мениң дүньядан.

Күнхожапы бұрын көрдим досларым,
Сонда мениң сорап еди жасларым,
Өлди деди қатты мениң басларым,
Әрман менен Күнхожа өтті дүньядан.

Мен көргенде буұрыл еди сақалы,
Азап берди Изимбеттиң Кемалы,
Бул өлимге барма адам хамалы,
Әрман менен Күнхожа өтті дүньядан.

Намазына халық қалмай жыйналды,
Қарақалпақ, қазағы да қыйналды,
Табытын шәкирти қалмай айналды,
Әрман менен Күнхожа өтті дүньядан.

V

Буның кейнин басқан Әжинияз болды,
Отырған жеринде улама толды,
Қазақ, қарақалпақта мереке қылды,
Өзбекке хәм бирдей өтті дүньядан.

Өзи талып—илим алған ер жигит еди,
Қызыл шырай жүзли нур жигит еди,
Қырға шыққанын көзлерим көрди,
Нигарым деп булда өтті дүньядан.

Заманында жигитликти ол сүрип,
Гәпке келсе көпшиликти жыйдырып,
Анаұ-мынаұ бақсыларды қойдырып,
Әрман менен бул да өтті дүньядан.

Әжинияз еди шайыр сарасы,
Мегзес еди баҳадырға мүшеси,
Қосық айтар моллалықта пешеси,
Пешше сөзлер айтып өтті дүньядан.

Ендиги айтарым Бердақ шайырды,
Булда етти адамзатқа қайырды,
Мерекениң алдын бөлип айырды,
Әрман менен бул да өтти дүньядан.

Бердақ еди шайырлардың данасы,
Сөзине ийилди адам баласы,
Бердақ деп қуғанар халықтың арасы,
Ол да қосық айтып өтти дүньядан,

Нешше сөзлер айтты қорқпай залымнан,
Шайырлықта өтпес Мақтымқулы оннан,
Ар ушын сөз айтып ол безип жаннан,
Әрман менен өтти Бердақ дүньядан.

Хеш мүлтик таппадым айтқан сөзинен,
Бир нешше күн ерип жүрип изинен,
Хәр ким жаманласа шығар көзинен,
Жигиттин султаны өттин дүньядан.

Үлги алды Жийен жырау сөзинен,
Нешше бақсы үлги алды өзинен,
Билгирдин ойланып жүрип изинен,
Әрман менен Бердақ өтти дүньядан.

Қосық айтып дуұтар шертип шағлатып,
Душпан ишин ғыж-ғыж қылып қайнатып,
Сөзге келсе алмас қылыш ойнатып,
Бердақ атлы шайыр өттин дүньядан.

Душпанын жылатып, достын күлдирип,
Сөзи менен болажақты билдирип,
Қуйылдырып айтып гәпти дөндирип,
Әрман менен Бердақ өтти дүньядан.

Аулаққа биз шығып хәуирди жазып,
Қысқыда биз жүрдик, налыдық азып,
Тилге келсе орақ орып жер қазып,
Әрман менен Бердақ өтти дүньядан.

Сөзге дәрья, бақсылыққа зор еди,
Тилге шешен, мын адамға тай еди,
Ойлағаны аш халықтың ғамы еди,
Әрман менен бул да өтти дүньядан.

Дүньясы қурысын буны да алды,
Жегпис үш жасында кәбирге салды,
Бул дүнья олардың артында қалды,
Әрман менен бул да өтти дүньядан.

Бердақ өлди, қарақалпақ қыйналды,
Көп қайғырып хәм де қайғыда қалды,
Намазына еситкенлер жыйналды,
Әрман менен Бердақ өтти дүньядан.

Атадан бир туўған азамат едін,
Қосыққа қараса кәрамат едін,
Халықлардың не сары палауын жедін,
Атын шығып өттин шайыр дүньядан.

Бердақ жиназаға бир топар болып,
Ең кеми елли адам бир сапар қылып,
Көзимниң жасына етегим толып,
Зар жыладым өттин бе деп дүньядан.

Барсам адам қур болыпты жыйналып,
Бердақтың табытын бәри айналып,
Есим аўды оны көрип ойланып,
Бердақ сөйтип өтти кетти дүньядан.

Еки арба болып келипти Басар¹,
Жетегине алып бир шубар қашар,
Пейитинде айналып жүр көп нашар,
Улығым әрманлы өттің дүньядан.

Ол өлгенде қазақ та, өзбек те келди,
Бердақтың қәдирин барлық халық билди,
Өлгенине қатты қапада болды,
Әрман менен Бердақ өтті дүньядан.

Бир нешшелер еңкилдесип жылайды,
Шарасы жоқ, жыламасқа болмайды,
Жыламайын десең босқа қоймайды,
Жан достым, әрманлы өттің дүньядан.

Бир нешшелер жылайды да еңирейди,
Анасы өлген жас бузаұдай мәңирейди,
Қанша айтсақта өз орнына келмейди,
Жора жан, әрманлы өттің дүньядан.

Кешке және бір өгизше сойылды,
Қара қум ийшанға басы қойылды,
Есабы жоқ сансыз адам жыйылды,
Мәртебели болып өттің дүньядан.

Нәрсе қалмай қарақалпақ, қазақтан,
Келип атыр жақын менен узақтан,
Қудайым сақла деп отлы дозақтан,
Бәршени жылатып өттің дүньядан.

Көп адамлар келди дайың мүйтеннен,
Келгенлер аз емес буннан бөтеннен,
Умытылмастай болып ат қалды сеннен,
Данқың шығып өттің шайыр дүньядан.

¹ Урыу аты.

Қалмай келди халықлары Қоңыраттың,
Есабы жоқ ашамайлы — қияттың,
Адамларды зар еңиретип жылаттың,
Өттің шайыр әрман менен дүньядан.

Келипти ығылып қыпшақ — қытайдан,
Барма деп ойладым орыс — ноғайдан,
Не шара бар келген иске қудайдан,
Достым, әрман менен өттің дүньядан.

Хал сорасып өткен жылы көргенде,
Қумсууғатқа бирге қарап жүргенде,
Мен қартайдым „Өтеш жора“ — дегенде,
Дәлкек етип едим фаный дүньяда.

Бенде болған өз еркине гезе алмас,
Тәғдирдің жазғанын хеш буза алмас,
Өтеш дер аұзына басқа сөз алмас,
Ша, геде бол, бир өтерсең, дүньядан.

VII

Фаный дүньяда өтті әрманда қаплап,
Нешше адамлардың кеуилин сақлап,
Топалаңдай қылып хәммени топлап,
Өтер болдым мен де фаный дүньядан.

Көп жасаған қатарынан айрылар,
Қаршығадай қанатынан қайрылар,
Шаппай, желмей өз дәртинен майрылар,
Мен де өтермен әрман менен дүньядан.

Өтеш шайыр қолға қәлемиң алдың,
Хақтың хәмири деп бар сөзди салдың,
Хәмирине көнсең қайғыда қалдың,
Қатар-қурбы достың өтті дүньядан.

Қурдасларың кетти қайдан-қайларға,
Түсти ақыр заман бәри ойларға,
Күш-қууатты бір жыйнайын бойларға,
Әрман менен бәри өтти дүньядан.

Әрман менен сорлы сенде өлерсең,
Қайғылы қәлестің бәрин билерсең,
Халың билмей шақақ урып күлерсең,
Әрман менен бабам өтти дүньядан.

Жийен, Бердақ, Күнхожа хәм Әжинияз,
Солардың тәрийпин, Өтеш сен бир жаз,
Дүньяда өмирди булар сүрди аз,
Әрман менен мен де өтермен дүньядан.

Сақалың ағарды дизеге түсти,
Қай жерде сорлының ығбалы кешти,
Душпанның кеули бәрхаме өсти,
Әрман менен Өтеш өтер дүньядан.

Бул дүньяда әлеуметлер не көрдим,
Ғәплетте сарғайып, гүлдердей солдым,
Залымның дәртинен өлермен болдым,
Әрман менен мен де өтермен дүньядан.

Бирақ өлсем ырза болың елатым,
Жайлауым Жалайыр, теңиз сууатым,
Кезириу, Көк Өзек киши елатым,
Жаңа жайлау хәп қал сен де Өтештен.

Ойланың шайырлар алдына қарап,
Сөз айтып халқына жақтыны ойлап,
Жарық нурлы жерлер болса бар баслап
Әрман менен Өтеш өтер дүньядан.

Мазмұны

Өтештің өмири хәм творчествасы хаққында мағлыұматлар	5
Дәркар	15
Янлыды	17
Көрдим	19
Әрман менен	23
Көк өзек	25
Нуұратдийн	27
Шерменде	31
Не қылдың	38
Изимбет	41
Қызлар	44
Гүлзнийба	46
Бес жигит	50
Қорқамап	56
Болар	58
Қарыз алма	64
Ур	69
Сәўмеймен	72
Асармен	76
Жетермен	78
Түлки тон кийген тоңарма	81
Қәдир молла	82
Өгизим	83
Бердақ бақсыға жууап	84
Өтти дүньядан	92

1599/240

На каракалпакском языке

УТЕШ ШАИР

избранные стихи

Составитель: *А. Каримов*

Издательство „Каракалпакстан“—1978

Редактор *Э. Ишманова*
Қарап шығарған *М. Рзамуратов*
Художник *К. Нажимов*
Худ. редактор *И. Кыдыров*
Техредактор *Э. Алламурастов*
Корректор *С. Азбергенова*

ИБ № 66

Териўге берилген ўақты 30/XII-1977-жыл. Басыўға рухсат
етилген ўақты 9/II-1978 жыл. Қағаз форматы 70×108^{1/32}.
РК № 30529. Көлеми баспа табақ 4,55 шәртли баспа табақ 3,0
есап баспа табақ Тиражы Баҳасы 60 т.

„Қарақалпакстан“ баспасы Нөкис қаласы,
к. Маркес көшеси 9

Самарканд областьлық баспа, полиграфия ҳәм китап саўдасы
ислери бойынша басқармасының М. В. Морозов атындағы типогра-
фияда берилди ҳәм басылды. Заказ № 105.